

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΣ ΣΛΑΒΙΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ

Ο συλλογικός αυτός τόμος αποτελεί απότοκο της ανάγκης κάλυψης ενός σημαντικού κενού στην ελληνική βιβλιογραφία. Τα έντεκα δοκίμια που τον στοιχειοθετούν επικεντρώνονται στην ιστορία και στον πολιτισμό, ειδικότερα τη γραμματεία, των Νότιων, των Δυτικών και των Ανατολικών Σλάβων κατά τους Μέσους Χρόνους.

Συνεργασίες: Tatiana Borisova, Martina Chroma, Florin Curta, Αγγελική Δελιγκάρη, Pavla Gkantziou-Drapelova, Γιώργος Καρδαράς, Εβελίνα Μίνεβα, Αγγελική Παπαγεωργίου, Christian Raffensperger, Πάνος Σοφούλης, Tibor Živković.

Εξώφυλλο: αργυρό πλακίδιο που παριστάνει κυνηγό με γεράκι, βρέθηκε σε τάφο στο Staré Město της Μοραβίας (9ος αιώνας). — Οπισθόφυλλο: το φύλλο 12 του Νομοθετικού Κώδικα του Στέφανου Δουσάν από το χειρόγραφο του Baranjski (15ος αιώνας).

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΗΡΟΔΟΤΟΣ
Μαντζάρου 9
GR 10672 Αθήνα
Τ 21 03 62 63 48 · Φ 69 76 33 44 93
✉ info@herodotos.net
🌐 www.herodotos.net

ISBN 978-960-485-100-3

9789604851003

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΣ ΣΛΑΒΙΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ

ΠΑΝΟΣ ΣΟΦΟΥΛΗΣ · ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

ΗΡΟΔΟΤΟΣ

I — MEDIEVALIA — I

Πάνος Σοφούλης - Αγγελική Παπαγεωργίου
(επιστημονική επιμέλεια)

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΣ ΣΛΑΒΙΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ

ΗΡΟΔΟΤΟΣ

V.

Αγγελική Παπαγεωργίου

Οι Σέρβοι και η Σερβία κατά τους μέσους χρόνους

Ἰστέον, ὅτι οἱ Σέρβλοι ἀπὸ τῶν ἀβαπτίστων Σέρβλων, τῶν καὶ ἄσπρων ἐπονομαζομένων, κατάγονται, τῶν τῆς Τουρκίας ἐκεῖθεν κατοικούντων εἰς τὸν παρ' αὐτοῖς Βοϊκι τόπον ἐπονομαζόμενον, ἐν οἷς πλησιάζει καὶ ἡ Φραγγία, ὁμοίως καὶ ἡ μεγάλη Χρωβατία, ἡ ἀβάπτιστος, ἡ καὶ ἄσπρη προσαγορευομένη· ἐκεῖσε ταίνυν καὶ οὗτοι οἱ Σέρβλοι τὸ ἀπ' ἀρχῆς κατῴκουν. Δύο δὲ ἀδελφῶν τὴν ἀρχὴν τῆς Σερβλίας ἐκ τοῦ πατρὸς διαδεξαμένων, ὁ εἰς αὐτῶν τὸ τοῦ λαοῦ ἀναλαβόμενος ἤμισυ, εἰς Ἡράκλειον, τὸν βασιλέα Ῥωμαίων, προσέφυγεν, ὃν καὶ προσδεξάμενος ὁ αὐτὸς Ἡράκλειος βασιλεὺς, παρέσχεν τόπον εἰς κατασκήνωσιν ἐν τῷ θέματι Θεσσαλονίκης τὰ Σέρβλια, ἃ ἔκτοτε τὴν τοιαύτην προσηγορίαν ἀπέειληφεν¹.

Το ἔργο *Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανόν* (στο εἰς *DAI*) τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου ἀποτελεῖ τὴ μοναδική μεσαιωνική πηγὴ που παρέχει πληροφορίες γιὰ τὴν κάθοδο τῶν Σέρβων στὰ Βαλκάνια, τὰ ὁποῖα τότε ἀποτελοῦσαν τμῆμα τῆς βυζαντινῆς αυτοκρατορίας². Σύμφωνα με τὸν Πορφυρογέννητο, οἱ Σέρβοι ἔφτα-

1. *DAI*, κεφ. 32¹⁻¹².

2. Δὲν πρέπει νὰ συγχέεται ἡ ἀφίξη τῶν Σέρβων με τὴν ἀφίξη γενικά τῶν Σλάβων στὸν χῶρο τῆς Βαλκανικῆς. Οἱ Σλάβοι πρωτοεμφανίστηκαν στὰ εἰδήματα βορείως τοῦ Δουνάβειου στὰ τέλη τοῦ 5ου αἰῶνα, σύμφωνα με τὶς γραπτὲς βυζαντινὲς πηγές. Γιὰ τὸ ζήτημα βλ. ἐνδεικτικὰ Προκόπιος, *Ἔπερ τῶν πολέμων*, βιβλ. VII, κεφ. XIV, παρ. 22-30· Μαυρίκιος, *Στρατηγικόν*, βιβλ. XI, κεφ. 4, σελ. 370¹-386²²⁴· LEMERLE, *Miracles*, σελ. 227²⁸³-234³⁰⁶. Βλ. ἐπίσης, CURTA, «Barbarians», σελ. 513-550· DITTEN, «Bemerkungen», σελ. 441-462· FERJANČIĆ, «Invasions et installations», σελ. 85-109· LEMERLE, «Invasions», σελ. 265-308· ΠΕΑΚΙΔΟΥ, *Σλαβικὲς εγκαταστάσεις*, κυρίως σελ. 11 ὑποσελ. 1, ὅπου βιβλιογραφία· NESTOR, «La pénétration des Slaves», σελ. 41-68· VÁNA,

Αγγελική Παπαγεωργίου

σαν στον χώρο, τον 7ο αιώνα, έπειτα από πρόσκληση του αυτοκράτορα Ηρακλείου (610-641), ο οποίος χρειαζόταν πολεμιστές για την αντιμετώπιση του αβαρικού κινδύνου³. Πιο αναλυτικά, το *DAI* τοποθετεί την αρχική κοιτίδα των Σέρβων στη Λευκή Σερβία (στα σύνορα του φραγκικού κράτους, στη Βοημία) και τη Λευκή Κροατία⁴. Από εκείνο το σημείο, μετά τον θάνατο του πατέρα τους και αφού μοιράστηκαν την εξουσία, δύο αδελφοί, τα ονόματα των οποίων δεν μας έχουν παραδοθεί, ξεκίνησαν προς διαφορετικές κατευθύνσεις. Ο ένας εξ αυτών έφτασε σε βυζαντινό έδαφος, όπου ο αυτοκράτορας αρχικά παραχώρησε σε εκείνον και τον λαό του έδαφος κοντά στη Θεσσαλονίκη με την ονομασία Σέρβλια⁵.

Ωστόσο, για κάποιον λόγο που δεν αποκαλύπτει ο Πορφυρογέννητος, οι Σέρβοι θέλησαν να επιστρέψουν στον τόπο καταγωγής τους. Είχαν ήδη διαβεί τον Δούναβη όταν άλλαξαν εκ νέου γνώμη και ζήτησαν από τον Ηράκλειο να τους παράσχει κάποιον άλλο τόπο εγκατάστασης. Ο βυζαντινός αυτοκράτορας τους παραχώρησε την περιοχή μεταξύ του ποταμού Σάβου και των Δειναρικών Άλπεων, όπου παρέμειναν⁶.

Στην περιοχή εγκατάστασής τους οι Σέρβοι αρχικά είχαν πολύ χαλαρούς πολιτικούς-κρατικούς δεσμούς και, φυσικά, καμία αίσθηση εθνικής ενότητας⁷. Οι πολιτικοί τους σχηματισμοί ήταν μικρές ημι-κρατικές οργανώσεις (οι οποίες ονομάζονται *Σκλαβηνίαι*)⁸ στις

Ancient Slavs: VRYONIS, «Slavic society and the Slavic invasions», σελ. 378-390.

3. Σχετικά με τους Αβάρους βλ. AVENARIUS, *Die Awaren*: DEÉR, «Karl der Grosse», σελ. 285-371· POHL, *Awaren*: SZÁDECZKY-KARDOSS, «Der Awarensturm», σελ. 305-314.

4. Για το ζήτημα της χρήσης των χρωμάτων ως γεωγραφικού προσδιορισμού βλ. γενικά NEEDHAM, *China*, σελ. 261-264, και ειδικότερα BAČIĆ, *Red Sea*, για το ζήτημα της αρχικής κοιτίδας των Σλάβων βλ. LEMERLE, *Miracles*: NIEDERLE, *Manuel*, κυρίως σελ. 1-26· ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, *Σλαβικές εγκαταστάσεις*, σελ. 13-15· SORLIN, «Sclavènes», σελ. 218-234.

5. Πρόκειται για τα σημερινά Σέρβια στη δυτική Μακεδονία.

6. *DAI*, κεφ. 327-29.

7. Για το ζήτημα της εθνικής ενότητας στα Βαλκάνια βλ. το πολύ ενδιαφέρον έργο του FINE, *Ethnicity*.

8. Για τις Σκλαβηνίες βλ. ενδεικτικά ANTOLJAK, «Sklavinien», σελ. 9-13· ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, *Σλαβικές εγκαταστάσεις*, σελ. 38-45· POPOVIĆ, «La slavisation

Οι Σέρβοι και η Σερβία κατά τους μέσους χρόνους

βυζαντινές πηγές) και για τον λόγο αυτόν ο έλεγχός τους από τη βυζαντινή αυτοκρατορία ήταν σχετικά εύκολος. Ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος αναφέρεται στη χώρα των *Ζαχλούμων*, των *Τερβουινιωτών*, των *Καναλιτών* και των *Άρεντανών*⁹ και τους διαχωρίζει από τους *άβάρππιστους* Σέρβους, τους οποίους, όπως είδαμε, τοποθετεί προς βορράν¹⁰.

Η περιοχή της *Ράσης*¹¹ αποτελούσε το σερβικό σύνορο με τη Βουλγαρία¹². Ήταν επομένως φυσικό οι Σέρβοι να δέχονται την επιρροή, εκτός της βυζαντινής αυτοκρατορίας, και του βουλγαρικού κράτους, το οποίο σχηματίστηκε στα τέλη του 7ου αιώνα (681) ως κρατική οντότητα ανεξάρτητη και συχνά εχθρική προς το Βυζάντιο¹³. Εκτός όμως από τη βουλγαρική επιρροή, κατά τη διάρκεια των πρώτων αιώνων της σερβικής παρουσίας στα Βαλκάνια η περιοχή δεχόταν συχνά τις βουλγαρικές επιθέσεις, με στόχο την προσάρτηση εδαφών στο βουλγαρικό κράτος. Σύμφωνα πάντα με τον Πορφυρογέννητο, οι βουλγαρικές επιθετικές ενέργειες δεν κατέλη-

des Balkans», εδω 237-238· SORLIN, «Slavènes», σελ. 218-234· ΣΤΡΑΤΟΣ, *Τὸ Βυζάντιον*· ZASTEROVA, «Les débuts des Slaves», σελ. 33-52.

9. *DAI*, κεφ. 32²¹⁻²³.

10. *DAI*, κεφ. 32²⁻⁶.

11. Ράσσον ή Ρασκία ήταν η ονομασία της μεσαιωνικής Σερβίας. Η ονομασία προέρχεται πιθανόν από ένα ομώνυμο φρούριο που υπήρχε στην περιοχή ή — κατά μία διαφορετική άποψη — από τον ποταμό Raška που διασχίζει τη νοτιοδυτική Σερβία. Οι βυζαντινοί συγγραφείς σπάνια χρησιμοποιούσαν τον συγκεκριμένο όρο για την περιγραφή της περιοχής. Ενδεικτική είναι η περίπτωση του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου, ο οποίος αναφέρεται μία φορά σε αυτόν για να περιγράψει μία πόλη που βρισκόταν μεταξύ Σερβίας και Βουλγαρίας (πρβλ. *DAI*, κεφ. 32⁵⁰⁻⁵³). Από τα μέσα του 13ου αιώνα ο όρος δεν απαντά πλέον ούτε στα σλαβικά έγγραφα. Για το ζήτημα βλ. ενδεικτικά *DAI, Commentary*, σελ. 134· FINE, *Ethnicity*, κυρίως σελ. 63, 95-96, 107, 142, 224, 348, 459, 484, 503, 547· Ο ΙΔΙΟΣ, *Early medieval Balkans*, σελ. 53, 194-195, 201, 206-207, 213, 222-226, 228, 230-238, 243-247· JIREČEK - RADONIĆ, *Istori-ja Srba*, σελ. 3· KALIĆ, «La région du Ras», σελ. 127-140· Ο ΙΔΙΟΣ, «Naziv Raška», 79-92· ΚΟΥΤΑΒΑ-ΔΕΛΗΒΟΡΙΑ, *Κόσμος*, σελ. 516· STEPHENSON, *Balkan Frontier*, σελ. 74-75, 117, 122, 134, 147, 224-226, 245-247, 266-269. Βλ. επίσης, ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Χρονικό*, σελ. 330-331.

12. *DAI*, κεφ. 32⁵⁰⁻⁵³.

13. Για την πρώιμη ιστορία των Βουλγάρων βλ. ενδεικτικά RUNCIMAN, *Bulgarian empire*· DIMITROV, *The seven ancient civilizations*.

Αγγελική Παπαγεωργίου

ξαν τελικά σε προσάρτηση των σερβικών εδαφών, παρά μόνο για μικρά χρονικά διαστήματα¹⁴.

Μολονότι ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος αναγνωρίζει την ύπαρξη περισσότερων του ενός σερβικών κρατικών σχηματισμών, τις λεγόμενες ζουπανίες¹⁵, θεωρεί ότι υπήρχε ένας αρχηγός όλων, ο οποίος καταγόταν από τον αδελφό εκείνον ο οποίος είχε καταφύγει στον Ηράκλειο. Τα ονόματα των πρώτων ηγεμόνων δεν παραδίδονται, ενώ και για τους τρεις επόμενους που αναφέρονται ονομαστικά, τον Βισεσλάβο (*Βοϊσέσθλαβος*), τον Ραντόσλαβο (*Ροδόσθλαβος*) και τον Προγγόη, δεν παρέχονται πληροφορίες¹⁶. Ο πρώτος για τον οποίο παραδίδονται στοιχεία της δράσης του είναι ο Βλαστίμηρος, ηγεμόνας των μέσων του 9ου αιώνα, ο οποίος ήρθε σε νικηφόρα σύγκρουση με τους Βουλγάρους¹⁷. Τον Βλαστίμηρο διαδέχθηκαν οι τρεις γιοι του, ο Μουντιμήρος, ο Στροϊμήρος και ο Γοϊνίκος. Κατά τη διάρκεια της κοινής ηγεμονίας τους (αν και, όπως φαίνεται από το κείμενο του Πορφυρογέννητου, την πραγματική εξουσία κατείχε ο πρωτότοκος Μουντιμήρος) οι Βούλγαροι υπό τον Βόρη¹⁸ επιτέθηκαν, για ακόμη μία φορά ανεπιτυχώς, εναντίον των Σέρβων¹⁹.

14. Ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, φυσικά, δεν ήταν δυνατό να υποστηρίξει τη βουλγαρική παρουσία στα σερβικά εδάφη, καθώς την περιοχή διεδικούσε το Βυζάντιο.

15. Βλ. παραπάνω, σελ. 2 και υποσελ. 8-10. Σχετικά με τον όρο «ζουπανία», αυτός προέρχεται από τη σλαβική λέξη *župa* (ζούπα) και σημαίνει την ηγεμονία. Ο όρος χρησιμοποιείται από τους νότιους και δυτικούς Σλάβους, αρχικά για να προσδιορίσει μία μικρής έκτασης γεωγραφική περιφέρεια αποτελούμενη από απροσδιόριστο αριθμό χωριών. Χρησιμοποιείται για πρώτη φορά από τον Κωνσταντίνο Πορφυρογέννητο (βλ. *DAI*, κεφ. 29^{στ}, κεφ. 32^{ιζ}, κεφ. 34^θ) ενώ αργότερα μνημονεύεται και από άλλους βυζαντινούς συγγραφείς. Για το ζήτημα βλ. ενδεικτικά Άννα Κομνηνή, βιβλ. IX, κεφ. 10, σελ. 280^{β-11}, βιβλ. XIII, κεφ. 12, σελ. 423^{α5-46} Κίναμος, *Επιτομή*, σελ. 103¹⁰⁻¹³. Βλ. επίσης BLAGOJEVIĆ-STEINDORFF, *Lexikon*, λήμμα *župan*, σελ. 709-710· GRAČEV, «Terminy» λήμματα ζουπανία, ζουπάνος, σελ. 644.

16. *DAI*, κεφ. 32^{α3-35}.

17. *DAI*, κεφ. 32^{α5-42}.

18. Πρόκειται για τον Βόρη-Μιχαήλ, τον βούλγαρο ηγεμόνα που εκχριστιανίστηκε από το Βυζάντιο και εισήγαγε τον λαό του στον χριστιανισμό το 864. Για το ζήτημα βλ. ενδεικτικά GRÉGOIRE, «La date», σελ. 663-668· VAILLANT - LASCARIS, «La date», σελ. 5-15.

Οι Σέρβοι και η Σερβία κατά τους μέσους χρόνους

Η κοινή ηγεμονία των τριών αδελφών κατέρρευσε εξαιτίας της διαμάχης για την εξουσία που ξέσπασε ανάμεσά τους. Νικητής αναδείχθηκε ο Μουντιμήρος, ο οποίος παρέδωσε τους δύο αδελφούς του και τους γιους τους στον βούλγαρο ηγεμόνα, με μοναδική εξαίρεση τον ανιψιό του, Πέτρο, γιο του Γοϊνίκου, ο οποίος μετά από λίγο κατέφυγε στα χροατικά εδάφη²⁰. Το παραπάνω γεγονός αποτελεί κομβικό σημείο για τις σχέσεις των Σέρβων τόσο με τους Βουλγάρους όσο και με τη βυζαντινή αυτοκρατορία, καθώς οι συνεχείς διαμάχες των μελών της ηγεμονεύουσας δυναστείας αποτέλεσαν την κατάλληλη αφορμή για τις δύο δυνάμεις να αναμειγνύονται και να ασκούν την άμεση ή έμμεση επιρροή τους στους Σέρβους. Φυσικά το Βυζάντιο, αποτελώντας την ισχυρότερη δύναμη της εποχής, μπορούσε να ασκεί μεγαλύτερο έλεγχο στους τελευταίους, αν και όχι πάντα άμεσα.

Η πιο τρανή απόδειξη του ελέγχου που ασκούσε η βυζαντινή αυτοκρατορία στους Σέρβους είναι ο εκχριστιανισμός τους. Η πρώτη απόπειρα εισαγωγής των Σέρβων στη χορεία των χριστιανικών λαών έγινε, σύμφωνα με τον Κωνσταντίνο Πορφυρογέννητο, από τον Ηράκλειο τον 7ο αιώνα²¹. Ωστόσο, φαίνεται ότι η συγκεκριμένη προσπάθεια, αν όντως πραγματοποιήθηκε, δεν είχε επιτυχία. Οι πρώτες ενδείξεις για εκτεταμένο εκχριστιανισμό προέρχονται από τη μνεία χριστιανικών ονομάτων σέρβων ηγεμόνων και, κυρίως, των γιων τους περί τα τέλη του 9ου αιώνα, την ίδια περίπου περίοδο που πραγματοποιήθηκε και ο εκχριστιανισμός των Βουλγάρων. Αυτοκράτορας του Βυζαντίου τότε ήταν ο Βασίλειος Α' (867-

19. *DAI*, κεφ. 324-57. Η συγκεκριμένη επίθεση των Βουλγάρων είναι ενδιαφέρουσα για δύο λόγους: κατ' αρχάς, χάρη σε αυτήν μαθαίνουμε ότι το σύνορο μεταξύ σερβικών και βουλγαρικών εδαφών είναι το *Ψάς* (βλ. παραπάνω, υποσελ. 11). Επιπλέον, λόγω της ανταλλαγής δώρων που ακολούθησε, οι Βούλγαροι υποστήριξαν αργότερα ότι είχαν προσαρτήσει την περιοχή και ότι τα δώρα ήταν στην πραγματικότητα φόρος που τους οφειλόταν. Ο Πορφυρογέννητος με τη διήγησή του προσπαθεί να αντικρούσει τις βουλγαρικές διεκδικήσεις στον χώρο, προβάλλοντας την αδιάλειπτη βυζαντινή κυριαρχία σε αυτόν.

20. *DAI*, κεφ. 3257-72.

21. *DAI*, κεφ. 3227-29.

Αγγελική Παπαγεωργίου

886), διάδοχος του Μιχαήλ Γ' (842-867), που είχε εγκαινιάσει τον εκχριστιανισμό των νότιων Σλάβων²².

Η είσοδος των λαών αυτών στον χριστιανισμό αποτελούσε πολιτική επιλογή του Βυζαντίου, καθώς οι Βυζαντινοί πίστευαν (δικαιολογημένα, όπως αποδείχθηκε) ότι με τον τρόπο αυτόν θα μπορούσαν να ασκούν ευκολότερα τη επικυριαρχία τους στις διάφορες σλαβικές-σερβικές ηγεμονίες. Έτσι, ο αυτοκράτορας μπορούσε να τοποθετήσει ηγεμόνα της αρεσκείας του στην εξουσία χωρίς να αναμειγνύεται στον τρόπο άσκησης της εξουσίας, καθώς είχε διασφαλίσει την αποδοχή της βυζαντινής επικυριαρχίας μέσω της υιοθέτησης του χριστιανισμού και της αντίληψης της ανωτερότητας του βυζαντινού πολιτισμού²³. Επιπλέον, ο εκχριστιανισμός των Σέρβων από την Κωνσταντινούπολη οδήγησε στην υιοθέτηση της βυζαντινής πολιτικής ιδεολογίας, σύμφωνα με την οποία ο αυτοκράτορας ήταν ο εκπρόσωπος του Θεού στη γη, πατέρας και κεφαλή όλων των χριστιανών ηγεμόνων. Κατ' αυτό τον τρόπο ο εκχριστιανισμός διευκόλυνε την αποδοχή της ανωτερότητας του αυτοκράτορα και την υπαγωγή των σέρβων ηγεμόνων στο βυζαντινό διοικητικό σύστημα. Ο αυτοκράτορας παραχωρούσε τίτλους, αξιώματα και δώρα που διασφάλιζαν την εξουσία του.

Ωστόσο, η βυζαντινή κυριαρχία απειλείτο από τη βουλγαρική επιθετικότητα, παρόλο που και οι Βούλγαροι είχαν δεχθεί τον χριστιανισμό από την Κωνσταντινούπολη. Αφορμή για τις βουλγαρικές επεμβάσεις²⁴ ήταν οι διαμάχες των σέρβων διεκδικητών της

22. Σχετικά με τον εκχριστιανισμό των Κροατών και των Σέρβων δεν υπάρχουν ασφαλείς πληροφορίες για το πότε ακριβώς πραγματοποιήθηκε. Διαδεδομένη είναι η άποψη ότι πραγματοποιήθηκε στους χρόνους του Βασιλείου Α' (867-886), διαδόχου του Μιχαήλ Γ'. Η επικρατέστερη άποψη για τον εκχριστιανισμό των Σέρβων τον τοποθετεί μεταξύ των ετών 867-874. Για το ζήτημα, KOVAČEVIĆ, «Aperçu historique», σελ. 65-71· MAKSIMOVIC, «The Christianization», σελ. 167-184· RADOJČIĆ, «La conversion», σελ. 250-256.

23. Η αντίληψη της ανωτερότητας του Βυζαντίου, διάχυτη στους Σλάβους, αποδεικνύεται από την υιοθέτηση εκ μέρους των τελευταίων όχι μόνον των χριστιανικών εθίμων, αλλά και της πολιτειακής δομής και των πολιτισμικών αγαθών (παιδεία, δίκαιο, τέχνη κ.ο.κ.).

24. Όταν, για παράδειγμα, πέθανε ο Μουντιμήρος, το 891/892, τον διαδέχθηκε ο γιος του Πριβεσθλάβος, ο οποίος εκτοπίστηκε από τον ξάδελφό του Πέτρο (892-917). Βλ. *DAI*, κεφ. 3265-79.

Οι Σέρβοι και η Σερβία κατά τους μέσους χρόνους

εξουσίας. Κομβικό σημείο της βυζαντινο-βουλγαρικής διένεξης για τα σερβικά εδάφη αποτέλεσαν οι αυτοκρατορικές φιλοδοξίες του Συμεών (893-927), οι οποίες οδήγησαν σε συνεχείς πολέμους με το Βυζάντιο από την έναρξη σχεδόν της βασιλείας του (894) μέχρι τον θάνατό του. Στο πλαίσιο των συρράξεων Βυζαντίου-Βουλγαρίας οι σέρβοι ηγεμόνες ακολουθούσαν επαμφοτερίζουσα στάση, καθώς άλλοτε συμμαχούσαν με τον αυτοκράτορα και άλλοτε με τον βούλγαρο ηγεμόνα. Το κύριο χαρακτηριστικό αυτής της στάσης ήταν ότι, ενώ αρχικά προτιμούσαν την υπαγωγή στη Βουλγαρία, τελικά κατέληγαν στη βυζαντινή βοήθεια, η οποία μπορούσε να τους εξασφαλίσει μεγαλύτερη ανεξαρτησία. Φαίνεται ότι για μικρό χρονικό διάστημα (924-927) τα σερβικά εδάφη υπάχθηκαν τελικά στον Συμεών²⁵.

Παρά τις απώλειες σε υλικό και ανθρώπινο δυναμικό, οι Σέρβοι απεχόμισαν ένα σημαντικό όφελος από την εμπλοκή τους στον βυζαντινο-βουλγαρικό πόλεμο, καθώς τότε ξεκίνησε η εισαγωγή του κυριλλικού αλφαβήτου και η ανάπτυξη της σερβικής Εκκλησίας με την εισαγωγή της εκκλησιαστικής παλαιοσλαβικής γλώσσας στη θεία λειτουργία²⁶. Συνεπώς, ο πόλεμος σηματοδότησε την έναρξη της πολιτισμικής ανάπτυξης των Σέρβων. Εντούτοις, όταν ο Τζεεσθλάβος²⁷ (927-950) ανέλαβε την εξουσία στα σερβικά εδάφη, με

25. Για το ζήτημα βλ. ενδεικτικά DAI, κεφ. 3274-128. Βλ. επίσης Σκυλίτζης, *Σύνοψις ιστοριών*, σελ. 2221.4.

26. Η εκκλησιαστική παλαιοσλαβική γραφόταν με το λεγόμενο γλαγολιτικό αλφάβητο, το οποίο αρχικά δόθηκε στη Μεγάλη Μοραβία. Το γλαγολιτικό αλφάβητο αποτέλεσε τη βάση του κυριλλικού, το οποίο αναπτύχθηκε από τους μαθητές του Κυρίλλου. Για το ζήτημα βλ. ενδεικτικά ECKHARDT, «Theorien», σελ. 87-118· JACHNOW, «Eine neue Hypothese», σελ. 69-93· KODOV, «L'œuvre littéraire», σελ. 265-287· MIKLAS, *Glagolitica*. Για το έργο των Κυρίλλου και Μεθόδιου βλ. ενδεικτικά BUJNOCH, *Zwischen Rom und Byzanz*· ΧΡΗΣΤΟΥ, *Ἐπιδώξεις*· DVORNIK, *Byzantine missions*· ΚΑΤΣΟΒΣΚΑ-ΜΑΛΗΚΟΥΔΗ, *Η παρουσία ΝΙΚΩΡΙΤΗΣ, Οι Άγιοι Κύριλλος και Μεθόδιος*· ΠΡΩΤΟΠΑΠΑΣ, *Κύριλλος και Μεθόδιος*· ΤΑΧΙΑΟΣ, *Η Βυζαντινή Παιδεία*· Ο ΙΔΙΟΣ, *Κυρίλλος και Μεθόδιος*.

27. Ο Τσιασλάβος ή Τζεεσθλάβος του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου γεννήθηκε και μεγάλωσε στην Πρεσθλάβα της Βουλγαρίας. Ήταν γιος του Κλονίμιρου και εγγονός του Στροϊμήρου. Παρόλο που ανατράφηκε στην αυλή του Συμεών, το 927 ο Τσιασλάβος, με τις ευλογίες του βυζαντινού αυτοκράτορα Ρωμανού Α' Λακαπηνού και υπό την επικυριαρχία του τελευταίου, ανέλαβε την

τη στήριξη του βυζαντινού αυτοκράτορα, παρόλο που μέχρι τότε ήταν σύμμαχος με τους Βουλγάρους, αντίκρισε μία έρημη χώρα. Κατόρθωσε όμως να ανασυστήσει τη χώρα του και να την επεκτείνει. Με τον Τζεεσθλάβο ολοκληρώνεται η πρώτη γνωστή σερβική δυναστεία. Μετά τον θάνατό του ακολουθεί μία «σκοτεινή» περίοδος για τη σερβική ιστορία, καθώς οι πληροφορίες τις οποίες παρέχουν οι πηγές είναι ελάχιστες.

Κατά τη διάρκεια της «σκοτεινής» περιόδου, η διαμάχη Βυζαντίου και Βουλγαρίας αναζωπυρώθηκε με την εμφάνιση του Σαμουήλ (976-1014). Ο τελευταίος πέτυχε να καταλάβει την ηγεμονία της Διόκλειας, όπου τοποθέτησε τον γαμπρό του, Ιωάννη Βλαδίμηρο, και κατόρθωσε να φτάσει στα εδάφη της Δαλματίας, πριν τον αναχαιτίσει ο Βασίλειος Β' (976-1025). Η πορεία του Σαμουήλ σε αυτές τις περιοχές υποδηλώνει την πιθανή υπαγωγή της Σερβίας στη βουλγαρική σφαίρα επιρροής²⁸.

Μετά την ήττα του Σαμουήλ στο Κλειδί (1014)²⁹, το βουλγαρικό μέτωπο κατέρρευσε και ο Βασίλειος Β' ανακατέλαβε τις πε-

εξουσία στη Σερβία και κατόρθωσε να επεκτείνει τα εδάφη του. Για τον Τσιασλάβο βλ. ενδεικτικά *DAI*, κεφ. 3274-145. Βλ. επίσης, *DAI, Commentary*, σελ. 100, 130, 136· ČIRKOVIĆ, *Serbs*, εδώ σελ. 18-19· FINE, *Early medieval Balkans*, κυρίως σελ. 154, 159-160, 188-196· ŽIVKOVIĆ, «Serbia», σελ. 249-258, εδώ σελ. 250, 255. Βλ. επίσης ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Χρονικό*, σελ. 177-178.

28. Όσον αφορά στην ανάμειξη της Διόκλειας στον πόλεμο του Σαμουήλ με τον Βασίλειο Β', χρήσιμες πληροφορίες παρέχει και το Χρονικό του Ιερέα της Διόκλειας. Για το ζήτημα βλ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Χρονικό*, σελ. 50-60 και σελ. 123-137, 170-171, 222-225. Για τον Βασίλειο Β' βλ. ενδεικτικά HOLMES, *Basil II*· STEPHENSON, *Basil*· STRÄSSLE, *Krieg*. Για τον Σαμουήλ και τους πολέμους του εναντίον του Βυζαντίου βλ. ενδεικτικά FINE, *Early medieval Balkans*, σελ. 191-203· RUNCIMAN, *Bulgarian empire*, κυρίως σελ. 218-270· STEPHENSON, *Balkan Frontier*, κυρίως σελ. 58-79· Ο ΙΔΙΟΣ, *Basil*, κυρίως σελ. 11-48. Για τον Ιωάννη Βλαδίμηρο, ο οποίος είναι άγιος των Σέρβων, βλ. επίσης FINE, *Early medieval Balkans*, σελ. 193-203· *Lives*, σελ. 1-5· INCHAM, «The martyrdom», σελ. 199-216· MEDINI, *Dubrovačke*, εδώ σελ. 60, 271-272· OSTROGORSKY, *Ιστορία*, κυρίως σελ. 190-193· PRIVATRIĆ, *Samuilova država*, εδώ σελ. 17-26, 113-115· RUNCIMAN, *Bulgarian empire*, κυρίως σελ. 232-233, 240-248· ŽIVKOVIĆ, «Samuel», σελ. 229-247, εδώ σελ. 229-233, 242-245.

29. Για τα γεγονότα της μάχης του Κλειδίου βλ. Σκυλίτζης, *Σύνοψις ιστοριών*, σελ. 348⁹-350⁵⁸.

Οι Σέρβοι και η Σερβία κατά τους μέσους χρόνους

ριοχές που είχαν περάσει στη βουλγαρική εξουσία, μεταξύ των οποίων και τις σερβικές. Η συγκεκριμένη εξέλιξη επηρέασε μακροπρόθεσμα την ιστορία των Σέρβων, καθώς για τα επόμενα σχεδόν διακόσια χρόνια, μέχρι τον θάνατο του Μανουήλ Α' (1180), τα σερβικά εδάφη βρίσκονταν υπό βυζαντινή κυριαρχία.

Ο Βασίλειος Β' εφάρμοσε το βυζαντινό διοικητικό σύστημα στις κατακτημένες περιοχές και δημιούργησε νέα θέματα. Όρισε ως έδρες των θεμάτων τις πόλεις του Σιρμίου και των Σκοπίων, τοποθετώντας σε αυτές στρατηγούς ή δούκες. Ο στρατηγός του Σιρμίου έφερε τον τίτλο του στρατηγού Σερβίας ή δούκας Θεσσαλονίκης, Βουλγαρίας και Σερβίας, γεγονός που καταδεικνύει ότι μεγάλο τμήμα των σερβικών εδαφών βρισκόταν υπό άμεση βυζαντινή κυριαρχία. Η υπόλοιπη Σερβία συνόρευε με τα κροατικά εδάφη. Όταν η Κροατία προσαρτήθηκε από την Ουγγαρία (1102)³⁰, οι Σέρβοι της περιοχής βρέθηκαν αναγκασμένοι να προσπαθούν να ισορροπήσουν μεταξύ δύο μεγάλων δυνάμεων, του Βυζαντίου και των Ούγγρων.

Αντίθετα από το βυζαντινό θέμα Σερβίας, το οποίο βρισκόταν προς βορρά, η υπόλοιπη Σερβία, το κέντρο της οποίας βρισκόταν πιθανότατα στον νότο³¹, αναγνώριζε τυπικά τη βυζαντινή κυριαρχία, αλλά διοικείτο από τοπικούς ζουπάνους, οι οποίοι με τη σειρά τους υπέκειντο στην εξουσία του μεγάλου ζουπάνου. Το πρόβλημα με τον συγκεκριμένο τύπο «τοπικής αυτοδιοίκησης» ήταν ότι συχνά οι διάφοροι ζουπάνοι και ακόμη συχνότερα οι μεγάλοι ζουπάνοι αμφισβητούσαν τη βυζαντινή κυριαρχία. Έτσι, οι περισσότερες εξεγέρσεις ξεκινούσαν από αυτή την περιοχή³², απ' όπου τελικά θα προέλθει και η δυναστεία των Νεμανιδών.

30. Σχετικά με την προσάρτηση της Κροατίας από την Ουγγαρία βλ. στον παρόντα τόμο το άρθρο του Τ. ΖΙΒΚΟΒΙĆ.

31. Είναι πολύ δύσκολο να προσδιοριστούν με ακρίβεια τα όρια των σερβικών περιοχών, καθώς στις σύγχρονες πηγές δεν υπάρχουν συγκεκριμένες αναφορές σε αυτά. Εδώ έγκειται η σπουδαιότητα του έργου του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου, το οποίο παρέχει αναλυτικές τοπωνυμικές και τοπογραφικές πληροφορίες.

32. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση του Βολκάνου των βυζαντινών πηγών. Θεωρείται ο ιδρυτής της οικογένειας των Βουκάνοβιτς. Γεννήθηκε περί το 1050 και ήταν γιος του Πετρισλάβου και εγγονός του Μιχαήλ Α'

Αγγελική Παπαγεωργίου

Η νίκη του Βασιλείου Β' επί του Σαμουήλ επηρέασε έμμεσα και την παράκτια περιοχή, η οποία κατοικείτο κυρίως από Κροάτες. Ο αυτοκράτορας δημιούργησε το θέμα Δαλματίας, με έδρα το Ραούσιον³³, ούτως ώστε, μαζί με το υπό βυζαντινή κυριαρχία Δυρρά-

---

της Διόκλειας. Ήταν ανιψιός του Βοδίνου, ο οποίος τον τοποθέτησε ζουπάνο της Ρασσίας το 1082, τίτλο που διατήρησε μέχρι το 1102, όταν πλέον ανέλαβε τη διοίκηση της Σερβίας (1102-1112/1115). Ο Μπελκάνος (ή Βουκάν ή Βολκάνος) ήρθε σε σύγκρουση με το Βυζάντιο και το 1093-1094 ο Αλέξιος Α' προσπάθησε να τον αντιμετωπίσει. Τελικά ο Μπελκάνος συνθηκολόγησε με τον βυζαντινό αυτοκράτορα το 1094, αλλά υποχρεώθηκε να στείλει ως ομήρους στην Κωνσταντινούπολη έναν αριθμό συγγενών του, προκειμένου να διασφαλιστεί η υποταγή του. Μετά τον θάνατο του Κωνσταντίνου Βοδίνου (1101), ο ετεροθαλής αδερφός του τελευταίου Ντομπροσλάβος Β' τον διαδέχθηκε στον θρόνο της Διόκλειας. Τότε ο Κοτσιάπαρ μαζί με τον Μπελκάνο συμμαχήσαν και κατόρθωσαν να εκθρονίσουν τον Ντομπροσλάβο. Ο Μπελκάνος τοποθέτησε στη Διόκλεια τον Κοτσιάπαρ, αλλά σύντομα οι δύο άνδρες διέρρηξαν τις σχέσεις τους και ο Μπελκάνος τοποθέτησε στη Διόκλεια τον Βλαδίμηρο, ανιψιό του Κωνσταντίνου Βοδίνου. Το 1106 ο Μπελκάνος στράφηκε για ακόμη μία φορά εναντίον του Βυζαντίου, αλλά τελικά αναγκάστηκε να συνθηκολογήσει με τον αυτοκράτορα Αλέξιο Α' τον Νοέμβριο του ίδιου έτους. Το έτος του θανάτου του παραμένει άγνωστο, αλλά πιθανώς τοποθετείται χρονικά μεταξύ των ετών 1112 και 1115. Γενικά για τον Μπελκάνο βλ. Άννα Κομνηνή, βιβλ. VII, κεφ. 8, σελ. 2267-11, βιβλ. VIII, κεφ. 7, σελ. 25231-25355, βιβλ. IX, κεφ. 4, σελ. 26545-26714, κεφ. 10, σελ. 27992-28015, βιβλ. XII, κεφ. 4, σελ. 36932-37046. Βλ. επίσης, FINE, *Early medieval Balkans*, σελ. 223-231· STEPHENSON, *Balkan Frontier*, κυρίως σελ. 147-148· ŽIVKOVIĆ, «Bodin», σελ. 275-292, εδώ σελ. 287-290· Ο ΙΔΙΟΣ, «Dioeclea», σελ. 293-312, εδώ σελ. 293-298. Βλ. επίσης ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Χρονικό*, σελ. 171-173.

33. Το Dubrovnik της Κροατίας, γνωστό στους μέσους χρόνους και ως Ραγούζα. Ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος παρέχει την πληροφορία ότι ο όρος Ραγουσαίος προέρχεται από τον Λαυσαίο και ο τελευταίος από τη λέξη λαϋ, η οποία σημαίνει γκρεμός εξαιτίας της τοποθεσίας της πόλης (πρβλ. *DAI*, κεφ. 29²¹⁷⁻²²²). Παλαιότερες απόψεις υποστήριζαν την ίδρυση της Ραγούσας τον 7ο αιώνα, αλλά τελευταία υπάρχει η άποψη ότι η πόλη υπήρχε και υπαγόταν στη βυζαντινή κυριαρχία από πολύ νωρίτερα (πρβλ. NIČETIĆ, *Provišest*, ο οποίος υποστηρίζει ότι η πόλη είχε ιδρυθεί κατά τους αρχαίους χρόνους). Η πόλη παρέμεινε υπό βυζαντινή επικυριαρχία μέχρι την Δ' σταυροφορία, όταν κατακτήθηκε από τη Βενετία (1205). Για τη Ραγούσα βλ. *DAI*, κεφ. 29⁸⁸⁻¹¹⁵ (όπου αναλύεται η συμμαχία των Ραγουσαίων με τον αυτοκράτορα Βασίλειο Α' εναντίον των Αράβων), κεφ. 29²¹⁷⁻²³⁶, κεφ. 30^{98-104, 138-142}. Βλ. επίσης, *DAI, Commentary*, σελ. 106· CURTA, *Southeastern Europe*, σελ. 119, 144-145, 259,

Οι Σέρβοι και η Σερβία κατά τους μέσους χρόνους

χιον, μπορούσε να ελέγχει, αν όχι ολόκληρη τη Δαλματική ακτή, τουλάχιστον τις σημαντικότερες πόλεις. Όσον αφορά στις ζουπανίες που αναφέρει ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, φαίνεται ότι η ζουπανία των Αρεντανών είχε ενσωματωθεί στα χροατικά εδάφη, ενώ για εκείνες της Ζαχλουμίας και της Τερβουνίας δεν υπάρχουν πληροφορίες μέχρι περίπου τα μέσα του 10ου αιώνα. Στις αρχές του 11ου αιώνα, όμως, εμφανίζεται ο Στέφανος Βοϊσλάβος³⁴, ό

267-271, 327, 335, 341-345, 368, 382-383, 386, 391, 394-396, 399, 419, 430, 433· FINE, *Ethnicity*, κυρίως σελ. 22-23, 29-30, 89-90, 95-101, 107-108, 118-119, 124-125, 134-143, 155-158, 192-193, 198-201, 228-244, 248-253, 257-262, 275-279, 284-285, 297-340, 358-369, 394-421, 430-434, 444-445, 526-529· Ο ΙΔΙΟΣ, *Early medieval Balkans*, σελ. 3-5, 35, 200, 229, 245, 249, 253, 256-257, 273, 275, 278-279, 289· Ο ΙΔΙΟΣ, *Late medieval Balkans*, σελ. 7-9, 43-47, 49-50, 128-129, 138-143, 145-148, 200-203, 258-259, 264-268, 283-287, 337-342, 372-377, 383-386, 389-398, 425-427, 458-463, 465-476, 479-481, 486-488, 491-492, 528-531, 554-555, 579-581, 587-588, 594-595· ΚΟΥΤΑΒΑ-ΔΕΛΗΒΟΡΙΑ, *Κόσμος*, σελ. 515-516· SCAGLIONI, *Dalmazia*· SKOK, «Ortsnamenstudien», σελ. 214· STEPHENSON, *Balkan Frontier*, σελ. 119, 125, 129, 165, 205, 262, 288· VILLARI, *Ragusa*, εδώ σελ. 1-30. Βλ. επίσης, ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Χρονικό*, σελ. 327-329.

34. Ο Ιερέας της Διόκλειας τον αναφέρει ως Ντομπροσλάβο. Πρόκειται για τον Στέφανο Ντομπροσλάβο Α' Βοϊσλάβο (1018-1051), περισσότερο γνωστό ως Βοϊσλάβο, άρχοντα των Σέρβων. Ήταν γιος του Ντραγκμίμιρου και γεννήθηκε στη Μπρούσνα, περιοχή του Δρίνα. Σύμφωνα με τον Ιερέα της Διόκλειας, νυμφεύθηκε μία συγγενή του Σαμουήλ της Βουλγαρίας. Ο Βοϊσλάβος προσπάθησε να ανεξαρτητοποιηθεί από τη βυζαντινή κηδεμονία, αλλά αιχμαλωτίστηκε και μεταφέρθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1035. Κατόρθωσε να δραπετεύσει και έφτασε στη Διόκλεια, όπου κατάφερε να αποκτήσει τον έλεγχο των ζουπανιών της Τριβουνίας και της Ζαχλουμίας. Το 1040 εγκαταστάθηκε κοντά στη λίμνη Σκουτάρι, όπου εγκατέστησε την έδρα του. Το 1042 ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Θ' Μονομάχος εξεστράτευσε εναντίον της Διόκλειας, αλλά δεν κατάφερε να υποτάξει τον Βοϊσλάβο. Πέθανε περί το 1051 έχοντας αποκτήσει πέντε γιους, μεταξύ των οποίων ήταν και ο διάδοχός του Μιχαήλ Α' (πρβλ. Ιωάννης Σκυλίτζης, σελ. 475₁₃₋₁₄). Ο τελευταίος αναγνώρισε τη βυζαντινή επικυριαρχία στην περιοχή του και έλαβε τον τίτλο του πρωτοσπαθαρίου. Για το ζήτημα βλ. ενδεικτικά Σκυλίτζης, *Σύνοψις Ιστοριών*, σελ. 408₇₃₋₇₆ (τό δὲ χρυσόν ἀφείλετο Στέφανος ὁ καὶ Βοϊσλάβος, ὁ τῶν Σέρβων ἄρχων, πρὸ μικροῦ τῆς πόλεως ἀποδράς καὶ τὸν τόπον τῶν Σέρβων κατεσχηκώς, Θεόφιλον ἐκείθεν τὸν Ἑρωτικὸν ἀπελάσας). Βλ. επίσης FERLUCA, *Byzantium*, σελ. 371-375· FINE, *Early medieval Balkans*, σελ. 203-212· STEPHENSON, *Balkan Frontier*, κυρίως σελ.

των Σέρβων άρχων³⁵, ο οποίος φαίνεται ότι είχε υπό την εξουσία του τις ζουπανίες της Τερβουνίας και Ζαχλουμίας. Ο Βοϊσλάβος προσπάθησε να ανεξαρτητοποιηθεί από τη βυζαντινή κυριαρχία και το 1042 νίκησε τα βυζαντινά στρατεύματα του Κωνσταντίνου Θ', επιτυγχάνοντας να αποσχισθεί από το Βυζάντιο³⁶. Μετά τον θάνατο του Βοϊσλάβου, οι σχέσεις του Βυζαντίου αποκαταστάθηκαν με τον διάδοχό του, τον Μιχαήλ Α' της Διόκλειας, ο οποίος μάλιστα έλαβε το αξίωμα του πρωτοσπαθαρίου³⁷.

Με την άνοδο του Αλεξίου Α' Κομνηνού (1081-1118) στον θρόνο της Κωνσταντινούπολης συνέπεσε η πρώτη επιθετική ενέργεια δυτικών εναντίον του Βυζαντίου. Το 1081 ο νορμανδός ηγεμόνας Ροβέρτος Γυισκάρδος εξεστράτευσε στο βυζαντινό θέμα Δαλματίας³⁸. Για άλλη μία φορά οι Σέρβοι, με ηγέτη τον Κωνσταντίνο

125-126, 133-135, 308· WASILEWSKI, «Stefan Vojislav», σελ. 109-126. Βλ. επίσης ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Χρονικό*, σελ. 186-188.

35. Σκυλίτζης, *Σύνοψις Ιστοριών*, σελ. 40874.

36. Για τα γεγονότα που οδήγησαν στη μάχη της 7ης Οκτωβρίου 1042 και την ανεξαρτητοποίηση της Διόκλειας από τη βυζαντινή κυριαρχία βλ. Σκυλίτζης, *Σύνοψις Ιστοριών*, σελ. 40870-40986 και 42462-4252. Βλ. επίσης ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Χρονικό*, σελ. 60-66, 137-147.

37. Ο Μιχαήλ Α' της Διόκλειας ήταν πατέρας του Κωνσταντίνου Βοδίνου, ενός ακόμη σέρβου ηγεμόνα που αντιτάχθηκε στη βυζαντινή κυριαρχία. Ο Μιχαήλ Α' διατήρησε την εξουσία από τις αρχές της δεκαετίας του 1050 μέχρι το 1081. Από το 1077 έλαβε τον τίτλο του βασιλέα. Από το 1052 μέχρι το 1072 ήταν υποτελής του Βυζαντίου και έφερε τον τίτλο του πρωτοσπαθαρίου. Το 1072 αποστάτησε, αλλά μετά την ήττα του στράφηκε στη Δύση για υποστήριξη, με αποτέλεσμα να λάβει τον τίτλο του βασιλέα από τον πάπα Γρηγόριο Ζ' το 1077. Για το ζήτημα βλ. ενδεικτικά Ιωάννης Σκυλίτζης, *Σύνοψις Ιστοριών*, σελ. 47513-16 (*Τότε δὴ καὶ Μιχαηλᾶς ὁ τοῦ Στεφάνου υἱός, καὶ Τριβαλλῶν καὶ Σέρβων μετὰ τὸν πατέρα καταστάς ἀρχηγός, σπένδεται τῶ βασιλεῖ, καὶ τοῖς συμμάχοις καὶ φίλοις Ρωμαίων ἐγγράφεται, πρωτοσπαθᾶριος τιμηθείς*). Βλ. επίσης FINE, *Early medieval Balkans*, σελ. 212-223· STEPHENSON, *Balkan Frontier*, κυρίως σελ. 138-147, 160.

38. Για τα γεγονότα της πρώτης νορμανδικής εισβολής στο Βυζάντιο βλ. ενδεικτικά BURGARELLA, «Guiscardo», σελ. 39-60· CHALANDON, *Domination Normande*, κυρίως σελ. 258-284· Ο ΙΔΙΟΣ, *Alexis Ier*, σελ. 65-94· YEWDALE, *Bohemond I*, σελ. 25-33. Για την πολιορκία της Λάρισας κατά τη διάρκεια του βυζαντινο-νορμανδικού πολέμου, η οποία αποτέλεσε το καταλυτικό σημείο για τη θετική για τον Αλέξιο έκβαση του πολέμου, βλ. ΓΛΑΒΙΝΑΣ, «Οι Νορμανδοί», σελ. 33-45· ΙΩΑΝΝΙΔΑΚΗ-ΝΤΟΣΤΟΓΛΟΥ, «Οι Νορμανδοί», σελ. 3-11. Γενικά

Οι Σέρβοι και η Σερβία κατά τους μέσους χρόνους

Βοδίνου³⁹, προσπάθησαν να εκμεταλλευτούν την κατάσταση και να ανεξαρτητοποιηθούν από τη βυζαντινή κυριαρχία. Μετά την αποτυχημένη απόπειρα του Βοδίνου, η επόμενη προσπάθεια των Σέρβων για αποτίναξη της βυζαντινής κυριαρχίας έλαβε χώρα δύο φορές κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησης του Ιωάννη Β' Κομνηνού (1118-1143)⁴⁰, από τον ίδιο άνδρα, τον Γεώργιο, γιο του Βοδίνου, αλλά και πάλι χωρίς επιτυχία⁴¹.

για τις εκστρατείες των Νορμανδών εναντίον του Βυζαντίου βλ. ενδεικτικά CHALANDON, *Domination Normande*, κυρίως σελ. 131-147, 258-284, 400-416, και Ο ΙΔΙΟΣ, *Les Commènes*, κυρίως τις σελ. 317-337. Σχετικά με τον Ροβέρτο Γυϊσκάρδο βλ. BUNEMMAN, *Robert Guiskard*· BURGARELLA, «Guiscardo», σελ. 39-60· GUILLOU, «La cultura bizantina», σελ. 209-222· LOUD, *Robert Guiscard*· O'BRIEN, *The DeHautevilles*. Για τον Ρογήρο Β' βλ. ενδεικτικά CASPAR, *Roger II*· HOUBEN, *Roger II*· JAMISON, *Norman administration*. Για την άλωση της Θεσσαλονίκης από τους Νορμανδούς βλ. BRAND, *Byzantium*, σελ. 160-175· ROTOLO, «Οι Σικελοί», σελ. 9-20.

39. Ο Κωνσταντίνος Βοδίνος ήταν ηγεμόνας της Διόκλειας από το 1081 μέχρι το 1101 και για μερικούς μήνες, το 1072, στέφθηκε ηγεμόνας των Βουλγάρων με το όνομα Πέτρος Γ'. Το 1072 οι Βούλγαροι αποστάτησαν εναντίον του Βυζαντίου και επέλεξαν τον Βοδίνω ως ηγέτη τους. Ωστόσο, οι Βυζαντινοί κατόρθωσαν να καταστείλουν την αποστασία και να συλλάβουν τον Βοδίνω, ο οποίος οδηγήθηκε αιχμάλωτος στην Κωνσταντινούπολη και από εκεί εστάλη στην Αντιόχεια. Το 1078 κατάφερε να δραπετεύσει και να επιστρέψει στη Διόκλεια, όπου, μετά τον θάνατο του πατέρα του, ανέλαβε τη διακυβέρνηση. Κατά τη διάρκεια της νορμανδικής επιδρομής στα βυζαντινά εδάφη (1081-1085), ο Βοδίνος συμμάχησε με τους Νορμανδούς και πέτυχε να καταλάβει ορισμένες περιοχές του θέματος Δυρραχίου, αλλά μετά την ήττα των Νορμανδών ο αυτοκράτορας Αλέξιος Α' κατόρθωσε να τον συλλάβει για δεύτερη φορά (μεταξύ των ετών 1089-1091). Τα γεγονότα στην περιοχή μετά τη σύλληψη του Βοδίνου δεν είναι ξεκάθαρα. Πιθανώς πέθανε περί το 1099. Για τον αγώνα του Αλεξίου Α' εναντίον των Σέρβων βλ. Άννα Κομνηνή, βιβλ. I, κεφ. 16, σελ. 53³¹-54⁴⁰, βιβλ. III, κεφ. 12, σελ. 116³-117¹⁴, β. IV, κεφ. 5, σελ. 130¹⁵-17, κεφ. 6, σελ. 135⁸⁷-136⁴, βιβλ. VI, κεφ. 7, σελ. 183⁶⁷-77, βιβλ. VII, κεφ. 8, σελ. 226⁴-18, βιβλ. VIII, κεφ. 7, σελ. 252⁶-253⁵⁵. Βλ. επίσης CHALANDON, *Alexis Ier*, σελ. 140-145, 149-151. Για το ζήτημα γενικά βλ. FINE, *Early medieval Balkans*, σελ. 214-230, 281-282· PETROV, «Bodin», σελ. 239-264· RADOJICIC, «Περί της εξεγέρσεως», σελ. 185-187· STEPHENSON, *Balkan Frontier*, κυρίως σελ. 142-150, 160, 166, 173· ŽIVKOVIĆ, «Bodin», σελ. 275-292.

40. Ο Ιωάννης Β' γεννήθηκε το 1087. Ήταν γιος του Αλεξίου Α' και της Ειρήνης Δούκαινας και αδελφός της Άνας Κομνηνής, η οποία συνέταξε το ιστορικό έργο Αλεξιάδα. Ο Ιωάννης διαδέχθηκε τον πατέρα του στον θρόνο, παρά

Η άνοδος του Μανουήλ Α' (1143-1180)⁴² στον θρόνο της Κωνσταντινούπολης συνέπεσε με την εντατικοποίηση των αυτονομιστι-

τις προσπάθειες της αδελφής του και της μητέρας τους να καταλάβουν οι ίδιες την εξουσία προς χάριν του συζύγου της Άνας, Νικηφόρου Βρυέννιου. Κατά τη διάρκεια της βασιλείας του ο Ιωάννης κατόρθωσε να επεκτείνει τα όρια του Βυζαντίου και να σταθεροποιήσει την κεντρική εξουσία. Στον χώρο της Βαλκανικής κατάφερε να εξουδετερώσει τους Πετσενέγους, να καταπνίξει τις αποσχιστικές τάσεις των Σέρβων με δύο εκστρατείες εναντίον τους, επιβεβαιώνοντας τη βυζαντινή επικυριαρχία στην περιοχή, και να νικήσει τους Ούγγρους. Ο Ιωάννης επέδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον στην ανατολική του πολιτική και κυρίως στις σχέσεις του Βυζαντίου με τα σταυροφορικά κρατίδια. Πέθανε κατά τη διάρκεια κυνηγιού στη δεύτερη εκστρατεία του στην Κιλικία, το 1143, ορίζοντας ως διάδοχό του τον μικρότερο γιο του, Μανουήλ Α'. Για τον Ιωάννη βλ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Ο Ιωάννης Β' Κομνηνός*.

41. Γιος του Κωνσταντίνου Βοδίνου και της Γιακβίντα. Ο Γεώργιος (Djordje ή Juraj) βασιλεύσε από το 1114 μέχρι το 1122 και στη συνέχεια από το 1129 μέχρι το 1130 ή 1131. Ήρθε σε σύγκρουση δύο φορές (μία το 1122 και μία το 1129) με τον βυζαντινό αυτοκράτορα Ιωάννη Β' Κομνηνό (1118-1143), αλλά τελικά ηττήθηκε και οδηγήθηκε αιχμάλωτος στην Κωνσταντινούπολη. Για τον Γεώργιο και τα χρονολογικά προβλήματα αναφορικά με την περίοδο βασιλείας του βλ. γενικά FINE, *Early medieval Balkans*, σελ. 232-233, 298· GERASIMOV, «Un sceau», 217-218· ŽIVKOVIĆ, «Dioclea», σελ. 293-312, εδώ σελ. 293, 298-299, 308 υποσημ. 5 και Ο ΙΔΙΟΣ, «Zavida», σελ. 313-334, εδώ σελ. 314, 318-320, 323, 325, 332-332 υποσημ. 28. Βλ. επίσης ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Ο Ιωάννης Β' Κομνηνός* και Η ΙΔΙΑ, «Βυζάντιο και Σέρβοι».

42. Ο Μανουήλ Α' Κομνηνός γεννήθηκε το 1118 και ήταν ο μικρότερος από τους τέσσερις γιους του Ιωάννη Β'. Ο Ιωάννης επέλεξε τον Μανουήλ ως διάδοχό του, παρόλο που ο αδερφός του Ισαάκιος βρισκόταν εν ζωή. Ο Μανουήλ θεωρείται ο τελευταίος μεγάλος αυτοκράτορας της δυναστείας των Κομνηνών, αλλά η βασιλεία του έχει δεχθεί αντιφατικές κρίσεις, ακόμη και από συγχρόνους του. Κρίθηκε κυρίως διότι επεχείρησε να επαναφέρει τα βυζαντινά σύνορα της εποχής του Ιουστινιανού Α'. Κατέλαβε την Κιλικία και την Αντιόχεια (1158-1159), αντιμετώπισε με επιτυχία, ακολουθώντας την πολιτική του παππού του, Αλεξίου Α', τα στρατεύματα της Β' σταυροφορίας (1149-1149) και ανέπτυξε ένα πολύπλοκο, αλλά εύθραστο σύστημα διπλωματικών σχέσεων, κυρίως με τα κράτη της Δύσης. Η ήττα των βυζαντινών στρατευμάτων στο Μυριοκέφαλον το 1171 αποτέλεσε ουσιαστικά την αρχή του τέλους της βυζαντινής παρουσίας στη Μικρά Ασία, αλλά συγχρόνως οδήγησε και στην κατάρρευση των σχέσεων του Μανουήλ με τη Δύση. Όσον αφορά στη δράση του στον χώρο της Βαλκανικής, ο Μανουήλ αντιμετώπισε με επιτυχία τις αποσχιστικές τάσεις των Σέρβων και του Στεφάνου Νεμάνια, ενώ στην Ουγγαρία τοποθέτησε ηγεμόνα της αρεσκείας του. Στο εσωτερικό αντιμετώπισε προβλήματα κυρίως με τον εξάδελφό του και

Οι Σέρβοι και η Σερβία κατά τους μέσους χρόνους

κών τάσεων των σέρβων ηγεμόνων. Παρόλο που κατά τη διάρκεια της βασιλείας του οι προσπάθειες των Σέρβων δεν στέφθηκαν με επιτυχία⁴³, με την εμφάνιση του Στέφανου Νεμάνια στο προσκήνιο

μετέπειτα αυτοκράτορα Ανδρόνικο Α', ενώ ασχολήθηκε ιδιαίτερος με τα εκκλησιαστικά προβλήματα της εποχής. Νυμφεύθηκε δύο φορές, τη Βέρθα (Ειρήνη) του Σούλτζμποχ και, μετά τον θάνατό της, τη Μαρία της Αντιοχείας, από την οποία απέκτησε ένα γιο, τον Αλέξιο Β', ο οποίος, λόγω της ανηλικιότητάς του όταν πέθανε ο Μανουήλ, δεν πρόλαβε να κυβερνήσει. Για τον Μανουήλ βλ. MACDALINO, *Μανουήλ*.

43. Ο πρώτος που προσπάθησε να αμφισβητήσει την εξουσία του Βυζαντίου κατά τη διάρκεια της εξουσίας του Μανουήλ Α' ήταν ο Ούρος (Uroš), γιος ή ανιψιός του Μπελκάνου. Αναφέρεται για πρώτη φορά από την Άννα Κομνηνή (βιβλ. ΙΧ, κεφ. 10, σελ. 280^{b-12}) ως ένας από τους ομήρους τους οποίους παρέδωσε στον αυτοκράτορα Αλέξιο Α' Κομνηνό ο Μπελκάνος το 1094 (έκεινος δ' εὐθὺς τεθαρρηκῶς προσεληλύθει συνεπαγόμενος τούς τε συγγενεῖς καὶ ἐκκρίτους τῶν ζουπάνων καὶ προθύμους ομήρους τούς αὐτοῦ ἀνεψιαδεῖς τῶ αὐτοκράτορι παραδίδωκε, τὸν τε Οὔρεσιν καλούμενον καὶ Στέφανον τὸν Βολκάνον καὶ ἑτέρους τὸν εἴκοσιν ἀριθμὸν ἀποπληροῦντας). Μετά τον θάνατο του Μπελκάνου (πιθανώς περί το 1115) ο Ούρος επέστρεψε στη Ρασσία και ανακηρύχθηκε μέγας ζουπάνος. Κατά την περίοδο ηγεμονίας του (π. 1115 - δεκαετία 1140) προσπάθησε να ασκήσει ανεξάρτητη εξωτερική πολιτική και να απαλλαγεί από την επιρροή της βυζαντινής αυτοκρατορίας, αν κρίνουμε από την υποστήριξη που παρείχε κατά τη δεκαετία του 1120 στον Γεώργιο εναντίον του φιλοβυζαντινού ηγεμόνα της Διόκλειας και από το γεγονός ότι περί το 1129 ή 1130 πάντρεψε την κόρη του Ελένη (Jelena) με τον Βελά (Béla), μετέπειτα βασιλιά της Ουγγαρίας (1131-1141). Ο διάδοχός του, Ούρος Β' (1145-1161), συμμαχούσε με τους Ούγγρους και τους Νορμανδούς, αλλά δεν κατάφερε τελικά να αποφύγει την ήττα από τα στρατεύματα του Μανουήλ Α'. Αφού εκθρόνισε τον Ούρος Β', ο Μανουήλ τοποθέτησε ως αρχίζουπάνο αρχικά τον Μπέλο και στη συνέχεια τον Ντέσσα. Ο Ντέσσα (Desa) ήταν ζουπάνος της Διόκλειας (1148-1162) και της Σερβίας (1149-1153, μέγας ζουπάνος 1153-1155 και 1162-1166). Ήταν γιος του Ούρος Α', ζουπάνου της Ρασσίας. Το 1148 ο Ντέσσα επιτέθηκε εναντίον του Ραδοσλάβου της Διόκλειας και έγινε ζουπάνος της περιοχής υπό την εξουσία του μεγαλύτερου αδελφού του, Ούρος Β', αμφότεροι υπό την επικυριαρχία του Βυζαντίου. Στην ανακήρυξη του Ντέσσα σε μεγάλο ζουπάνο από τον αυτοκράτορα Μανουήλ Α' το 1162 αναφέρεται ο ιστορικός Ιωάννης Κίνναμος, *Ἐπιτομή* (σελ. 204¹⁵⁻²¹): βασιλεὺς δὲ τὸν ὕστατον ἀδελφῶν μετὰπεμπτον θέμενος, δς Δεσὲ μὲν ἐκαλεῖτο Δένδρας δὲ χώρας ἦρχεν, ἡ Ναισῶν ἐν γειτόνων ἐστὶν εὐδαίμων καὶ πολυάνθρωπος, τὰ πιστὰ τε παρ' αὐτοῦ λαβὼν ὅπως ἀνόθευτον αὐτῶ τὸ τῆς δουλείας σχῆμα ἐς τὸν πάντα τῆς ζωῆς φυλάξῃ αἰῶνα, πρὸς δὲ καὶ ὡς παντάπασι Δένδρας Ῥωμαίους ὑπεκστήσεται, ἦν καθάπερ ἔφην καρπιζόμενος ἦν, ἀρχίζου

της σέρβικης ιστορίας διαφάνηκε ότι το Βυζάντιο δεν θα μπορούσε για πολύ ακόμη να ασκεί τον άμεσο έλεγχο του στην περιοχή.

Παρόλο που ο Στέφανος Νεμάνια (1166-1199) αποτελούσε επιλογή του Μανουήλ Α΄ για την ηγεσία των Σέρβων, δεν άργησε να εκφράσει τις αποσχιστικές του τάσεις⁴⁴. Ήδη το 1171 προσέγγισε τους Βενετούς σε μία αντιβυζαντινή συμμαχία και το 1172 προσέ-

πάνον άνειπεν. Ο ίδιος περιγράφει (σελ. 212₁₈-214₄) την καθαίρεση του Ντέσσα το 1165 ή 1166, ενώ στο ίδιο περιστατικό αναφέρεται πιθανότατα και ο Νικήτας Χωνιάτης, *Χρονική διήγησις*, σελ. 136_{47.54}: *Οὗτος δὲ τὸν Δεσὲ μετελευσάμενος, ἑαυτοῦ γενόμενον κακουργότερον, τὴν ἐς Σερβίαν ὥρμα τραπέσθαι. ἀλλ' ὁ Δεσὲ καὶ πόρρωθεν ἐπιτηρῶν τὰ πραττόμενα, μάλιστα δ' ὅπερ ἦν δεδιώς, μὴ τι ἀηδὲς πάθαι καὶ ἀπευκταῖον βασιλέως εἰς τὴν ἑαυτοῦ χώραν παρεμβάλοντος, πέμψας ἐς βασιλέα ἐνδοθῆναί αἱ καθικετεύει τὴν ἐς αὐτὸν ἀπαθῆ ἄφιξιν. ὡς οὖν εἶχεν ὁ ἤτησεν, ἀφίκετο δορυφορίας μετέχων σαραπικῆς καὶ ἐς θεῶν τῶ βασιλεῖ καταστάς τὸ δολιόφρον τῆς γνώμης κατονειδίζεται καὶ οὕτως ὡς ἄσπονδος ἀποπέμπεται.* Ο ΜΑCΔΑΛΙΝΟ, *Μανουήλ*, σελ. 150, ακολουθώντας προφανώς τις απόψεις παλαιότερων ιστορικών (πρβλ. CHALANDON, *Les Comnène*, σελ. 391-392), ταυτίζει τον Ντέσσα με τον Στέφανο Νεμάνια, ιδρυτή της δυναστείας των Νεμανιδών, αλλά η θεωρία αυτή (όπως και εκείνη που θέλει τον Στέφανο Νεμάνια να είναι γιος του Ντέσσα) καταρρίπτεται από τους FINE, *Late medieval Balkans*, σελ. 2-3· STEPHENSON, *Balkan Frontier*, σελ. 267, υποσημ. 46· ΑΓΓ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, «The earliest mention of Stefan Nemanja in Byzantine sources», στο Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο *Niš and Byzantium XIII «Stefan Nemanja between East and West»*, Niš, 3-5 June 2014, υπό έκδοση. Για τον Ούρος Α΄ βλ. FINE, *Early medieval Balkans*, σελ. 226, 233-236, 298 (με ορισμένες διαφορές στη χρονολόγηση της βασιλείας του). Ο ΜΑCΔΑΛΙΝΟ, *Μανουήλ*, σελ. 108 δεν θεωρεί ότι ο γάμος της Ελένης με τον Βελά στρεφόταν εναντίον του Βυζαντίου. Βλ. επίσης, LESNY, «Stefan Zavid», σελ. 37-49· ŽIVKOVIĆ, «Dioclea», σελ. 293-312, εδώ σελ. 298-301 και Ο ΙΔΙΟΣ, «Zavida», σελ. 313-334, εδώ σελ. 317-320, 323-329. Για τον Ντέσσα βλ. γενικά FINE, *Early medieval Balkans*, σελ. 237-244, 298· STEPHENSON, *Balkan Frontier*, σελ. 122-123, 244-245, 250, 266-267· BLAGOJEVIĆ, «Srpske udeone», εδώ σελ. 55-56 και υποσημ. 42· ŽIVKOVIĆ, «Dioclea», σελ. 293-312, εδώ σελ. 300-301, 311 υποσημ. 39 και Ο ΙΔΙΟΣ, «Zavida», σελ. 313-334, εδώ σελ. 327-328 και 334 υποσημ. 62 και 64. Για τον Ούρος Β΄ βλ. ενδεικτικά Κίνναμος, *Ἐπιτομή*, σελ. 113₁₀₋₁₆. Βλ. επίσης, FINE, *Early medieval Balkans*, σελ. 236-239· Ο ΙΔΙΟΣ, *Late medieval Balkans*, σελ. 2-3· STEPHENSON, *Balkan Frontier*, σελ. 245.

44. Το 1176 τα στρατεύματα του Μανουήλ Α΄ υπέστησαν δεινή ήττα στο Μυριοκέφαλον της Μικράς Ασίας. Το γεγονός αυτό οδήγησε στη γενικότερη κατάρρευση της εξωτερικής πολιτικής του και τη δημιουργία αντιβυζαντινού συνα-

Οι Σέρβοι και η Σερβία κατά τους μέσους χρόνους

φερε τη φιλία του στον γερμανό αυτοκράτορα Φρειδερίκο Βαρβαρόσα. Ωστόσο, ο Νεμάνια δεν αποκόμισε τα οφέλη που προσδοκούσε από τις συγκεκριμένες ενέργειες, με αποτέλεσμα να υποστεί δεινή ήττα από τον Μανουήλ και να αναγκαστεί να συμμετάσχει στον ταπεινωτικό θρίαμβο που ετοίμασε γι' αυτόν ο βυζαντινός αυτοκράτορας στην Κωνσταντινούπολη.

Ο θάνατος του Μανουήλ το 1180 αποτέλεσε το σημείο καμπής για την πραγματοποίηση των φιλοδοξιών του Στεφάνου Νεμάνια. Η άνοδος της βυζαντινής δυναστείας των Αγγέλων αποτέλεσε την αρχή της πορείας που οδήγησε στην άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1204 από τους λατίνους. Οι δυσκολίες που αντιμετώπισε ο πρώτος των Αγγέλων, Ισαάκιος Β' (1185-1195)⁴⁵ με τους Βουλγάρους και τους Ούγγρους έδωσαν την ευκαιρία στον Στέφανο Νεμάνια να επεκτείνει τα εδάφη του προς τη Δαλματία και τη Διόκλεια⁴⁶. Συγχρόνως, προσπάθησε να εκμεταλλευτεί την ευκαιρία που του παρουσιάστηκε με τη διεξαγωγή της Γ' σταυροφορίας (1189-1192)⁴⁷ και να συνάψει αντιβυζαντινή συμμαχία με τον Φρειδερίκο Βαρβαρόσα⁴⁸. Έφτασε μάλιστα στο σημείο να δηλώσει υποτέλεια στον γερμανό αυτοκράτορα, όμως ο τελευταίος αρνήθηκε την προσφορά του. Έτσι, το 1190 ο Νεμάνια ηττήθηκε από τις βυζαντινές δυνάμεις στη μάχη του Μοράβα. Ωστόσο, παρόλο που επέστρεψε τις πρόσφατες κατακτήσεις του στο Βυζάντιο, πέτυχε να διατηρήσει τις προηγούμενες κτήσεις του στην περιοχή του νοτίου

πισισμού δυνάμεων αποτελούμενου από τη γερμανική αυτοκρατορία, τη Βενετία και την Ουγγαρία. Σχετικά με τα αναφερόμενα γεγονότα βλ. ενδεικτικά LILIE, «Myriokephalon» και MACDALINO, *Μανουήλ*.

45. Για τον Ισαάκιο Β' βλ. ενδεικτικά VLACHOS, «Isaakios II. Angelos», σελ. 155-167· BRAND, *Byzantium*, σελ. 69-116, 241-251· MALINGOUDIS, «Die Nachrichten», σελ. 73-134.

46. Σχετικά με το ζήτημα της εδαφικής επέκτασης του Νεμάνια βλ. ενδεικτικά, ĐJUROVIĆ, *Istorija*, σελ. 5-27, 46-61, 83-84· DUCELLIER, «Albania», εδώ σελ. 779-780.

47. Για την Γ' σταυροφορία βλ. ενδεικτικά *De Expugnatione La Continuation de Guillaume de Tyr Chronicle of the Third Crusade*· EDBURY, *The Conquest*· RUNCIMAN, *History of the Crusades*.

48. Για τον Φρειδερίκο Βαρβαρόσα βλ. ενδεικτικά EICKHOFF, *Barbarossa*· GANKOVA-PETKOVA, «Friedrich I. Barbarossa», σελ. 69-74· HAVERKAMP, *Friedrich Barbarossa*.

Μοράβα, το Κοσσυφοπέδιο και τις δαλματικές παράκτιες πόλεις που μέχρι τότε υπάγονταν στη βυζαντινή κυριαρχία. Ο βυζαντινός αυτοκράτορας από την πλευρά του, προκειμένου να διασφαλίσει τη φιλία του Νεμάνια, σύναψε διά γάμου συμμαχία με την ανιψιά του και τον γιο του σέρβου ηγεμόνα. Ο γάμος αυτός ωφέλησε ακόμη περισσότερο τον Νεμάνια όταν ο Αλέξιος Γ' (1195-1203) εκθρόνισε τον αδελφό του Ισαάκιο, με αποτέλεσμα ο γιος του Νεμάνια να αναβαθμιστεί σε γαμπρό του αυτοκράτορα, συγγένεια που αναγνωρίστηκε όταν ο τελευταίος απένειμε στον γιο του σέρβου ηγεμόνα τον τίτλο του *σεβαστακράτορος*⁴⁹.

Το 1196 ο Στέφανος Νεμάνια όρισε ως διάδοχό του τον γιο του Στέφανο και αποσύρθηκε στη μονή της Στουντένιτσα, την οποία είχε ο ίδιος ιδρύσει το 1183. Το 1198 κατέφυγε στο Άγιον Όρος, όπου ίδρυσε τη σερβική Μονή Χιλανδαρίου και έλαβε το όνομα Συμεών. Ο Στέφανος Νεμάνια πέθανε στις 13 Φεβρουαρίου 1199 στο Χιλανδάρι. Η σωρός του μεταφέρθηκε στη Στουντένιτσα, στη μονή όπου ετάφησαν όλοι οι απόγονοι της δυναστείας που ίδρυσε, της δυναστείας των Νεμανιδών⁵⁰.

Η βασιλεία του Στεφάνου Νεμάνια αποτέλεσε κομβικό σημείο στην ιστορία των Σέρβων, παρόλο που κατά τη διάρκεια της ζωής του ίδιου η σημασία της δεν είχε καταστεί σαφής. Κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησης του Νεμάνια αναγνωριζόταν η ανώτατη

49. Σχετικά με το αξίωμα του *σεβαστακράτορος* βλ. GUILLAND, *Recherches*, τόμ. I, σελ. 5, 38, τόμ. II, σελ. 10, 30-31, 111 υποσελ. 307, 280-283· HOHLWEG, *Beiträge*, σελ. 25-30, 36· STIERNON, «Titulaire», σελ. 223-224. Βλ. επίσης ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία*, τόμ. Γ', σελ. 246-247. Σύμφωνα με τους ανωτέρω ερευνητές, ο τίτλος *σεβαστακράτωρ* εισήχθη από τον Αλέξιο Α' χωρίς την απονομή πραγματικής εξουσίας, παρά μόνον αν συνδυαζόταν με στρατιωτικό ή διοικητικό αξίωμα. Ο λόγος εισαγωγής του αξιώματος αυτού από τον Αλέξιο Κομνηνό ήταν η επιθυμία του αυτοκράτορος να απονεμίσει στον αδελφό του Ισαάκιο έναν τίτλο ανώτερο από εκείνον του *καίσαρος* και κατώτερο από εκείνον του *βασιλέα*. Ο τίτλος παρέμεινε σε χρήση και κατά τη δυναστεία των Παλαιολόγων.

50. Για τον Στέφανο Νεμάνια βλ. Χωνιάτης, *Χρονική διήγησης*, σελ. 158¹⁸²-159¹⁷, 434¹⁰⁻³⁵, 531⁷²-532²⁰. Βλ. επίσης ODB, σελ. 1948· FINE, *Early medieval Balkans*, σελ. 234-244· FINE, *Late medieval Balkans*, σελ. 1-41. Βλ. επίσης, ČORVIĆ, «The Nemanjić family tree», σελ. 191-195· STANOJEVIĆ, «Nemanja», σελ. 93-132.

Οι Σέρβοι και η Σερβία κατά τους μέσους χρόνους

εξουσία του βυζαντινού αυτοκράτορα, γεγονός που σήμαινε τόσο πραγματικές όσο και συμβολικές υποχρεώσεις του σέρβου ηγεμόνα, ο οποίος εντασσόταν στο πλαίσιο της βυζαντινής επαρχιακής διοίκησης. Ωστόσο, η ισορροπία δυνάμεων στον χώρο της Βαλκανικής είχε μεταβληθεί. Η βυζαντινή αυτοκρατορία έφθινε, οι Βούλγαροι δημιούργησαν το Β' βουλγαρικό κράτος (1185), ενώ ο Νεμάνια αύξανε τη δύναμη και τις εκτάσεις του.

Πέντε μόλις χρόνια από τον θάνατό του, νέες δυνάμεις έκαναν την εμφάνισή τους στη χερσόνησο του Αίμου, καθώς η Κωνσταντινούπολη έπεσε στα χέρια των λατίνων, μετά την εκτροπή της Δ' σταυροφορίας το 1204⁵¹, με αποτέλεσμα τη δημιουργία λατινικών κρατιδίων στα ερείπια της πρώην αυτοκρατορίας και την εμφάνιση δύο ανταγωνιστικών βυζαντινών κρατικών μορφωμάτων, του κράτους της Νίκαιας και εκείνου της Ηπείρου. Παρά την κρίση που βίωνε η βυζαντινή αυτοκρατορία και τις θεμελιώδεις αλλαγές στον πολιτικό χάρτη της περιοχής, αρχικά η Σερβία ήταν απλώς παρατηρητής των εξελίξεων, καθώς αντιμετώπιζε εσωτερικά προβλήματα. Η εξουσία του γιου του Νεμάνια, Στεφάνου (1196-1228), αμφισβητήθηκε από τον αδελφό του, Βουκάν⁵², το 1202. Ο Στέφανος με βουλγαρική υποστήριξη κατάφερε, στα τέλη του 1204 ή στις αρχές του 1205, να επιβάλει την εξουσία του στον αδελφό του και να αναγνωριστεί ως μέγας ζουπάνος, ενώ ο Βουκάν διατήρησε τις προηγούμενες κτήσεις του.

Βασικό πρόβλημα που έπρεπε να επιλύσει ο Στέφανος ήταν η αναζήτηση κατάλληλων συμμαχιών. Μετά την κατάρρευση της βυζαντινής αυτοκρατορίας, στην οποία παραδοσιακά στηρίζονταν οι Σέρβοι, παρά τα προβλήματα που δημιουργούνταν κατά καιρούς στις σχέσεις τους, και την ενδυνάμωση του παραδοσιακού εχθρού

51. Για τη Δ' σταυροφορία υπάρχει εκτενέστατη βιβλιογραφία. Εδώ παρατίθενται ενδεικτικά ορισμένα έργα: ANGOLD, «1204», σελ. 257-278· BRADFORD, *Constantinople 1204*· BRAND, «The Fourth Crusade», σελ. 33-45· FOLDA, «The Fourth Crusade», σελ. 277-290· FROLOW, «La déviation», σελ. 50-61· GODFREY, *1204*· KINDLIMANN, *Die Eroberung*· MADDEN, «Outside», σελ. 726-743· QUELLER, *Constantinople*· QUELLER - MADDEN, *The Fourth Crusade*· SETTON, *Crusades*.

52. Για τον Βουκάν βλ. ενδεικτικά FINE, *Late medieval Balkans*, σελ. 40-50, 137-138.

και γείτονα της Σερβίας, δηλαδή της Βουλγαρίας, ο Στέφανος αναγκάστηκε να στραφεί για υποστήριξη προς τη Δύση. Η τελευταία αντιπροσωπευόταν στην περιοχή της Βαλκανικής από τη λατινική αυτοκρατορία της Κωνσταντινούπολης, από τη Βενετία, η οποία κατά την *Partitio Romaniae*⁵³ είχε λάβει τα πιο στρατηγικά σημεία, αυξάνοντας τη δύναμή της, αλλά κυρίως από την Αγία Έδρα, η οποία φαινόταν ότι είχε πραγματοποιήσει τη μέγιστη των φιλοδοξιών της, την υπαγωγή της Κωνσταντινούπολης στην εξουσία του πάπα.

Ο Στέφανος αποφάσισε να προσεγγίσει δύο από τις τρεις προαναφερθείσες δυνάμεις, τη Βενετία και τον πάπα. Όσον αφορά στο πρώτο σκέλος, προχώρησε σε επιγαμία με τον Ερρίκο Δάνδολο⁵⁴, πρωτεργάτη της Άλωσης, καθώς νυμφεύθηκε την εγγονή του τελευταίου Άννα, από την οποία απέκτησε δύο γιους, τον διάδοχο του Ούρος και τον Πρεντισλάβο ο οποίος αργότερα ονομάστηκε Σάββας και έλαβε το αξίωμα του αρχιεπισκόπου. Στη συνέχεια, ο Στέφανος έθεσε ως στόχο να λάβει τον βασιλικό τίτλο από τον πάπα. Πράγματι, το 1217 ο πάπας Ονώριος Γ' απέστειλε λεγάτους με βασιλικό στέμμα οι οποίοι έστεψαν τον Στέφανο, ο οποίος έκτοτε έλαβε το προσωνύμιο *prvovenčani*, δηλαδή Πρωτόστεπτος⁵⁵.

Παρά τη στροφή του Στεφάνου Πρωτόστεπτου προς τη Δύση⁵⁶, οι επιρροές από το Βυζάντιο ήταν ακόμη ισχυρές. Έτσι, ενώ το βα-

53. Για την *Partitio Romaniae*, δηλαδή τη συμφωνία μεταξύ των Σταυροφόρων για τον διαμοιρασμό των εδαφών της βυζαντινής αυτοκρατορίας, βλ. ενδεικτικά: CARILE, «La partitio», σελ. 167-179· Ο ΙΔΙΟΣ, «Partitio terrarum», σελ. 125-305· ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, «La décomposition»· ΖΑΚΥΘΙΝΟΣ, «La conquête de Constantinople», σελ. 139-155.

54. Για τον Ερρίκο Δάνδολο βλ. ενδεικτικά MADDEN, «Venice and Constantinople», σελ. 166-185· Ο ΙΔΙΟΣ, *Enrico Dandolo*.

55. Βλ. σχετικά STANOJEVIĆ, «Stevan Prvovenčani», σελ. 1-56· MAKSI-MOVIĆ, «O godini prenatala», σελ. 437-444. Βλ. επίσης, FINE, *Late medieval Balkans*, σελ. 41-51, 103-109.

56. Η στροφή προς τη Δύση είχε ξεκινήσει ήδη από τον πατέρα του Πρωτόστεπτου και ιδρυτή της δυναστείας των Νεμάνια, Στέφανο. Σύμφωνα με τον Στέφανο Πρωτόστεπτο, ο οποίος συνέθεσε την αγιογραφία του πατέρα και του θείου του, εγκαινιάζοντας ένα ιδιότυπο είδος στη σερβική γραμματεία, το οποίο οδήγησε στην επίσημη αγιοποίηση της δυναστείας των Νεμανιδών, ο Στέφανος Νεμάνια είχε βαπτιστεί και με τους δύο τρόπους, δηλαδή και με τον λατινικό

Οι Σέρβοι και η Σερβία κατά τους μέσους χρόνους

οιλικό στέμμα προήλθε από τον πάπα, ο Στέφανος αποφάσισε να απευθυνθεί στους διαδόχους της βυζαντινής αυτοκρατορίας, στη Νίκαια και τον εκεί πατριάρχη, προκειμένου να μεταβάλει τις συνθήκες της σερβικής Εκκλησίας και να τις προσαρμόσει στα νέα δεδομένα. Ο Στέφανος έστειλε τον αδελφό του Σάββα στη Νίκαια, με στόχο τον ορισμό σέρβου αρχιεπισκόπου και την άδεια ο τελευταίος να εκλέγεται από τοπική σύνοδο, χωρίς να απαιτείται η έγκριση του πατριάρχη. Πράγματι, ο πατριάρχης όρισε τον ίδιο τον Σάββα αρχιεπίσκοπο και παρέιχε στη νέα αρχιεπισκοπή το αυτοκέφαλον⁵⁷.

Το βασίλειο, πλέον, της Σερβίας και η νέα αυτοκέφαλη αρχιεπισκοπή απολάμβαναν του σεβασμού των υπόλοιπων γειτονικών κρατών. Αυτό όμως δεν αποτελούσε εγγύηση ασφάλειας, καθώς η πολιτική κατάσταση των γειτόνων μεταβαλλόταν διαρκώς. Η άνοδος του κράτους της Ηπείρου, παρόλο που ο ηγεμόνας της Θεόδωρος Α΄ Άγγελος δεν έδειχνε διάθεση κατάκτησης των σερβικών εδαφών, αποτελούσε απειλή, ενώ μετά την ήττα του τελευταίου από τον Βούλγαρο Ιβάν Β΄ Άσεν ο τίτλος της ισχυρότερης δύναμης των Βαλκανίων μεταφέρθηκε στο κράτος της Βουλγαρίας, παλαιό εχθρό των Σέρβων. Η εισβολή των Μογγόλων στα Βαλκάνια (1241-1242) δεν άφησε ανεπηρέαστη τη Σερβία, καθώς πολλές παράκτιες σερβικές περιοχές λεηλατήθηκαν από τις ασιατικές ορδές.

Ωστόσο, ο μεγαλύτερος κίνδυνος για τη Σερβία προερχόταν από το εσωτερικό. Οι ενδοδυναστικές διαμάχες, βασικό χαρακτηριστικό της σερβικής ιστορίας, απειλήσαν για ακόμη μία φορά την ενότητα των σερβικών εδαφών. Ο νόμιμος διάδοχος του θρόνου, ο Βλαδισλάβος, εκθρονίστηκε από τον αδελφό του, Ούρος Α΄ (1243-

---

και με τον βυζαντινό. Το γεγονός αυτό καταδεικνύει τον διχασμό της σερβικής πολιτικής ιδεολογίας, η οποία αμφιταλαντευόταν μεταξύ δυτικών και βυζαντινών επιρροών. Για το θέμα βλ. ενδεικτικά, DANIČIĆ, *Život ĆORVIĆ*, «Žitije Simeona Nemanje», σελ. 1-76· HAFNER, *Stefan Nemanja*.

57. Η αντίδραση του αρχιεπισκόπου Αχρίδας Δημήτριου Χωματηνού ήταν εντονότατη, καθώς με τη νεοδημιουργηθείσα αρχιεπισκοπή έχανε τη δικαιοδοσία του σε μεγάλο μέρος των επισκοπών. Έφτασε μάλιστα στο σημείο να απειλήσει με αφορισμό όχι μόνο τον Σάββα, αλλά και ολόκληρο το σερβικό έθνος, απειλή που δεν πραγματοποιήσε. Σχετικά με τον Σάββα, πρώτο αρχιεπίσκοπο των Σέρβων, βλ. ενδεικτικά ĆORVIĆ, *Spisi sv. Save*, κυρίως σελ. 151-175· OBOLENSKY, *Προσωπογραφίες*, σελ. 185-280.

1276). Ο Ούρος ενεπλάκη στις διαμάχες των γειτόνων του. Κατ' αρχάς, έπρεπε να αντιμετωπίσει τη βουλγαρική επιθετικότητα, ζήτημα που λύθηκε, έστω και προσωρινά, με τον θάνατο του βούλγαρου ηγεμόνα Μιχαήλ Άσεν το 1257. Στη συνέχεια, αποφάσισε να ενταχθεί στον συνασπισμό δυνάμεων εναντίον της Νίκαιας, γεγονός που του απέφερε, προσωρινά, τα Σκόπια, τον Πρίλεπο και το Κίτσεβο. Ωστόσο, μετά την ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης από τον Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγο (1261), ο Ούρος βρέθηκε σε ανάλογη θέση με εκείνη που είχε βρεθεί ο ιδρυτής της δυναστείας Στέφανος Νεμάνια έναντι του Μανουήλ Α΄. Επιπλέον, όφειλε να αντιμετωπίσει τους Ούγγρους, από τους οποίους ηττήθηκε το 1268. Στην πρώτη περίπτωση, ο Μιχαήλ Η΄, που αναζητούσε συμμάχους στα Βαλκάνια, πρότεινε επιγαμία ανάμεσα στην κόρη του Άννα και τον μικρότερο γιο του Ούρος, Μιλούτιν, χωρίς όμως τελικά, να επέλθει συμφωνία. Με τους Ούγγρους τα πράγματα πήγαν καλύτερα, καθώς ο σέρβος βασιλιάς πάντρεψε τον γιο του, Δραγούτιν, με την Καταλίνα, κόρη του ούγγρου ηγεμόνα Στεφάνου Ε΄. Παρά τα προβλήματα που αντιμετώπισε, ο Ούρος Α΄ κατάφερε να διατηρήσει την εξουσία και τα εδάφη του ακέραια μέχρι το 1276, όταν ανατράπηκε από τον Δραγούτιν⁵⁸.

Ο Δραγούτιν βασίλευσε για μικρό χρονικό διάστημα (1276-1282), αλλά πέτυχε να διευθετήσει τις σχέσεις του με τη Ραγούζα και να ενταχθεί στην αντιβυζαντινή συμμαχία των Ανδεγαυών. Το 1282 ζήτησε από τον αδελφό του, Μιλούτιν, να αναλάβει εκείνος τα ηνία της διακυβέρνησης. Στη συνέχεια άλλαξε γνώμη, αλλά δεν κατάφερε να επανέλθει στην εξουσία. Διατήρησε όμως υπό την εξουσία του την περιοχή της Διόκλειας και ορισμένες παράκτιες σερβικές περιοχές, καθώς και την περιοχή ανάμεσα στους ποταμούς Σάβο και Δούναβη⁵⁹.

58. Για τον Ούρος Α΄, τον *Οἶρεσιν των βυζαντινῶν πηγῶν*, βλ. ενδεικτικά Παχυμέρης, *Συγγραφικαὶ Ἱστορίαι*, β. V, κεφ. 6, σελ. 453-457¹⁶. Βλ. επίσης, FINE, *Late medieval Balkans*, σελ. 137-141 και 199-204· ακόμη ĆIRKOVIĆ, «Uroš I», σελ. vii-xii.

59. Για τον Δραγούτιν βλ. ενδεικτικά FINE, *Late medieval Balkans*, σελ. 203-204, 208-209 και κυρίως σελ. 217-222, 255-265, 275-278. Για το ζήτημα της παραχώρησης της διακυβέρνησης στον Μιλούτιν βλ. ενδεικτικά ĆOROVIC, «Poldela vlasti», σελ. 5-12.

Οι Σέρβοι και η Σερβία κατά τους μέσους χρόνους

Ο Στέφανος Ούρσεσις Β΄ Μηλωτίνος (1282-1321), του οποίου η πρώτη από τις τέσσερις συζύγους ήταν η Ελένη, κόρη του ηγεμόνα της Θεσσαλίας Ιωάννη Α΄ Δούκα, ακολούθησε στην αρχή της διακυβέρνησής του αντιβυζαντινή πολιτική, κατακτώντας το Δυρράχιο, τα Σκόπια και μεγάλο τμήμα της βόρειας και κεντρικής Μακεδονίας. Το 1299 ο Μιλούτιν μετάβαλε την πολιτική του και δέχθηκε να νυμφευθεί την πενταετή κόρη του αυτοκράτορα Ανδρονίκου Β΄, Σιμωνίδα. Παρά τους τέσσερις γάμους του, ο Μιλούτιν δεν είχε ξεκαθαρίσει το θέμα της διαδοχής. Ο βυζαντινός ιστορικός Νικηφόρος Γρηγοράς αναφέρει ότι υπήρξε η σκέψη να παντρεύει ο Μιλούτιν την κόρη του με ένα από τους δύο γιους της πεθεράς του, Ειρήνης Παλαιολογίνας, αλλά το συνοικέσιο ναυάγησε, καθώς οι γιοι της Ειρήνης μετά την επίσκεψή τους στα σερβικά εδάφη αρνήθηκαν την προσφορά του⁶⁰. Τα παραπάνω σχέδια του Μιλούτιν προκάλεσαν την αντίδραση του γιου του και ηγεμόνα της Διόκλειας Στεφάνου Ούρεση (Γ΄, Ντετσάνσκι), ο οποίος το 1314 στασίασε εναντίον του πατέρα του. Ο Μιλούτιν συνέλαβε τον γιο του, τον τύφλωσε και τον έστειλε στην Κωνσταντινούπολη, όπου παρέμεινε μέχρι το 1321 υπό την προστασία του Ανδρονίκου Β΄.

Η βασιλεία του Μιλούτιν χαρακτηρίζεται από τη στροφή προς τον βυζαντινό πολιτισμό. Κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησής του υιοθετήθηκε το βυζαντινό τελετουργικό και οι βυζαντινοί τίτλοι, ενώ στις περιοχές που κατέκτησε διατήρησε τις βυζαντινές διοικητικές και οικονομικές δομές. Μολονότι πολλοί από τους σύγχρονους ιστορικούς δεν έδωσαν τη δέουσα σημασία στη βασιλεία του, κατά τη διάρκειά της διαμορφώθηκε ο χαρακτήρας και τα χαρακτηριστικά της αυτοκρατορικής Σερβίας του εγγονού του, Δουσάν⁶¹.

60. Γρηγοράς, *Ρωμαϊκής ιστορίας λόγοι*, σελ. 241₁₃-244₁₅.

61. Για τη βασιλεία του Μιλούτιν βλ. ενδεικτικά, Παχυμέρης, *Συγγραφικαί ιστορίαι*, βιβλ. V, κεφ. 6, σελ. 453₁-457₁₆, βιβλ. IX, κεφ. 25, σελ. 285₆-289₁₅, κεφ. 30-31, σελ. 299₁₁-303₃₅, βιβλ. X, κεφ. 1-5, σελ. 307₁-315₂₅, κεφ. 8-9, σελ. 319₂₇-327₂₅, βιβλ. XI, κεφ. 5, σελ. 413₁₉-415₅, κεφ. 18, σελ. 445₁₉-447₁₉, βιβλ. XII, κεφ. 34, σελ. 607₁₆-609₂₅. Γρηγοράς, *Ρωμαϊκής ιστορίας λόγοι*, σελ. 202₁₄-204₁₃, 234₂₋₁₆, 241₁₃-244₁₅. Βλ. επίσης PLP, λήμμα 21184· MAVROMATIS, *Le Kralj Milutin*· DINIĆ, «Odnos izmedju», σελ. 49-82· FINE, *Late medieval Balkans*, κυρίως σελ. 217-227, 255-270, 311-314.

Ο Στέφανος Ούρεσις Ντετσάνσκι (1321-1331) ακολούθησε τη φιλοβυζαντινή πολιτική του πατέρα του. Μετά τον θάνατο της πρώτης του συζύγου, της Βουλγάρας Θεοδώρας, το 1322, νυμφεύθηκε την ανιψιά του αυτοκράτορα Ανδρονίκου Β', Μαρία Παλαιολογίνα. Κατά τη διάρκεια του εμφυλίου μεταξύ του Ανδρονίκου Β' και του εγγονού του, Ανδρονίκου (Γ'), ο Ντετσάνσκι συμμάχησε με τον πρώτο, γεγονός που του προκάλεσε προβλήματα μετά την τελική επικράτηση του Ανδρονίκου Γ' το 1328⁶². Ο Ντετσάνσκι αναγκάστηκε να αντιμετωπίσει τη συνδυασμένη επίθεση των Βυζαντινών και των Βουλγάρων, αλλά στις 28 Ιουλίου 1330 νίκησε τα βουλγαρικά στρατεύματα. Σε αυτή τη μάχη διακρίθηκε και ο νεαρός Στέφανος Δουσάν. Μετά τη σερβική νίκη, ο Ανδρόνικος Γ' απέσυρε με τη σειρά του τα βυζαντινά στρατεύματα και έτσι φάνηκε ότι ο Ντετσάνσκι θα έβγαινε αλώβητος από αυτή την αντιμετρήση. Ωστόσο, το 1331 ο νεαρός Στέφανος Δουσάν, που είχε στη διοίκησή του την περιοχή της Διόκλειας, εξεγέρθηκε εναντίον του πατέρα του⁶³, τον συνέλαβε και τον φυλάκισε στο φρούριο του Ζνεčαν, όπου λίγο αργότερα, στις 11 Νοεμβρίου, πέθανε υπό ανεξαρτίβωτες συνθήκες⁶⁴.

Ο Στέφανος Ούρεσις Δ' (1331-1355), γνωστότερος ως Δουσάν, είναι εκείνος ο οποίος μετέτρεψε τη Σερβία από βασιλείο σε αυτοκρατορία. Στο κράτος που εκείνος δημιούργησε βάσισε αργότερα τις διεκδικήσεις του ο σερβικός εθνικισμός. Κατά την ανάληψη των καθηκόντων του, ο Δουσάν φρόντισε για τη διευθέτηση του δυτικού μετώπου. Κατ' αρχάς, κατέστειλε τις αποσχιστικές τάσεις της Διό-

62. Για τον Ανδρόνικο Β' (1282-1328) βλ. ενδεικτικά LAIOU, *Constantinople*. Για τον Ανδρόνικο Γ' (1328-1341) βλ. ενδεικτικά BOSCH, *Andronikos*. KYRRIS, «Continuity and Differentiation», σελ. 278-328.

63. Φαίνεται ότι ο Ντετσάνσκι δεν είχε υπ' όψιν του τον Δουσάν ως διάδοχο. Πάντως, είναι ενδιαφέρον ότι όσοι δεν προορίζονταν για βασιλείς της Σερβίας αναλάμβαναν τη διοίκηση της περιοχής της Διόκλειας.

64. Για τον Στέφανο Ούρεσι Γ' Ντετσάνσκι, ο οποίος έλαβε αυτό το προσωνύμιο επειδή ξεκίνησε την ανέγερση ναού στη Ντετσάνη, βλ. ενδεικτικά Καντακουζηνός, *Ιστορία*, βιβλ. Ι, σελ. 280¹⁰-283²⁰, 428⁴-431²⁰. Γρηγοράς, *Ψωμαϊκής ιστορίας λόγοι*, σελ. 454-457¹⁵. Βλ. επίσης PLP, λήμμα 21181. DJURIĆ, *Icône*, σελ. 373-399. FINE, *Late medieval Balkans*, κυρίως σελ. 270-275. KREKIĆ, «O ratu», σελ. 193-204. MALOVIĆ, «Stefan Dečanski», σελ. 5-69. PURKOVIĆ, «Byzantinoserbica», σελ. 43-47.

Οι Σέρβοι και η Σερβία κατά τους μέσους χρόνους

κλειας και της βόρειας Αλβανίας: στη συνέχεια, υπέγραψε συμφωνία με τη Ραγούζα, ενώ συγχρόνως φρόντισε για τη διευθέτηση των σχέσεών του με τη Βουλγαρία, καθώς νυμφεύθηκε την αδελφή του βούλγαρου ηγεμόνα Ιβάν Αλεξάνδρου, Ελένη, το 1332.

Ο Δουσάν πέρασε επτά χρόνια στην Κωνσταντινούπολη μαζί με τον πατέρα του (1314-1321), γεγονός που καθόρισε την πολιτική του σκέψη και τις φιλοδοξίες του. Θαύμαζε το βυζαντινό παρελθόν και ήταν υπέρμαχος της βυζαντινής πολιτικής ιδεολογίας περί οικουμενικότητας και της ανωτερότητας του βυζαντινού αυτοκράτορα, χαρακτηριστικά που διαμόρφωσαν τις ενέργειές του. Η πρώτη ευκαιρία που του παρουσιάστηκε να αναμειχθεί στις βυζαντινές υποθέσεις ήταν όταν ο Συργιάννης⁶⁵ στασίασε εναντίον του Ανδρονίκου Γ'. Ο Δουσάν συμμάχησε με τον αποστάτη και κατάφερε να κατακτήσει περιοχές της Μακεδονίας. Μετά την αποτυχία του κινήματος, ο Δουσάν υπέγραψε συνθήκη με τον Ανδρόνικο Γ' με την οποία του επιτράπη να κρατήσει τις κατακτημένες περιοχές. Οι σχέσεις Σερβίας και Βυζαντίου παρέμειναν φιλικές μέχρι τον θάνατο του Ανδρονίκου Γ' (1341).

Κατά τη διάρκεια του βυζαντινού εμφυλίου του 1341-1347⁶⁶, ο Δουσάν αρχικά συμμάχησε με τον Ιωάννη (Σ') Καντακουζηνό, ήδη όμως από το 1343 μετέφερε την υποστήριξή του στον νεαρό Ιωάννη Ε', καθώς ο Καντακουζηνός είχε συμμαχήσει με τους Τούρκους. Μέχρι το 1345 ο Δουσάν είχε κατακτήσει μεγάλο τμήμα της Μακεδονίας και της Αλβανίας, ενώ στα τέλη του ίδιου έτους κατέλαβε και τις Σέρρες. Τότε αυτοανακηρύχθηκε αυτοκράτωρ Σέρβων και Ρωμαίων. Το Πάσχα του 1346 (16 Απριλίου), αφού είχε ανυψώσει τον αρχιεπίσκοπο Ιωαννίκιο σε πατριάρχη, στέφθηκε στα Σκόπια αυτοκράτορας⁶⁷.

65. Για τον Συργιάννη βλ. ενδεικτικά BOSCH, *Andronikos*, σελ. 26-29, 89-95.

66. Για τον εμφύλιο πόλεμο του 1341-1347 βλ. ενδεικτικά NICOL, *The last centuries*, σελ. 191-216.

67. Ο Δουσάν γνώριζε ότι τη νομιμότητα του αυτοκράτορα διασφάλιζε μόνο η στέψη του από πατριάρχη. Για τον λόγο αυτό φρόντισε για την προαγωγή του σέρβου αρχιεπισκόπου. Οφείλει να αναγνωρίσει κανείς την εφευρετικότητα και την ιδιοφυΐα του Δουσάν στο συγκεκριμένο ζήτημα.

Ο Δουσάν συνέχισε την κατακτητική του πολιτική. Το 1347 προσάρτησε την Ήπειρο, το 1348 τη Θεσσαλία. Το κράτος του είχε φτάσει στη μεγαλύτερη έκτασή του: στον νότο έφτανε μέχρι τον Κορινθιακό κόλπο, στην ανατολή μέχρι τη Χριστούπολη (ανατολικά της σημερινής Καβάλας), στον βορρά μέχρι τον Δούναβη και τον Σάβο και στη δύση μέχρι τον ποταμό Δρίνα. Με εξαίρεση τη Θεσσαλονίκη, το Δυρράχιο, τις ουγγρικές κτήσεις και τα βουλγαρικά εδάφη, σχεδόν όλα τα πρώην βυζαντινά εδάφη των Βαλκανίων υπάγονταν στην εξουσία του σέρβου αυτοκράτορα. Τότε για πρώτη φορά ο Δουσάν σκέφτηκε να κατακτήσει την Κωνσταντινούπολη, προκειμένου να στεφθεί πραγματικός αυτοκράτορας. Γι' αυτό τον σκοπό χρειαζόταν στόλο, τον οποίο μπορούσε να του παράσχει η Βενετία, η οποία όμως γρήγορα συνειδητοποίησε ότι προτιμούσε έναν αδύναμο αυτοκράτορα στην Κωνσταντινούπολη από έναν ισχυρό Δουσάν και απέσυρε τη στήριξή της. Ο σέρβος ηγεμόνας δεν εγκατέλειψε τη στρατηγική του και το 1355 ξεκίνησε εκ νέου να σχεδιάζει την κατάληψη της πρωτεύουσας του Βυζαντίου. Ωστόσο, ο θάνατός του, ο οποίος επήλθε στις 20 Δεκεμβρίου του ίδιου έτους, ματαίωσε την πραγματοποίηση του στόχου του.

Ο Στέφανος Δουσάν υιοθέτησε όχι μόνο τη βυζαντινή πολιτική ιδεολογία, αλλά και το βυζαντινό πολιτικό, διοικητικό και νομικό σύστημα. Ο ίδιος έγραφε και υπέγραφε τα διατάγματά του στα ελληνικά, βυζαντινοί αξιωματούχοι εντάσσονταν στην άρχουσα τάξη της Σερβίας, η τιτλοφορία των αξιωματούχων ήταν βυζαντινή, ακολουθήθηκε το διοικητικό και δημοσιονομικό σύστημα του Βυζαντίου, ενώ βασίστηκε στη βυζαντινή νομοθεσία για τη σύνταξη του δικού του νομικού κώδικα, γνωστού ως *Zakonik*⁶⁸. Κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησης της Σερβίας από τον Δουσάν, η χώρα βρέθηκε στο ανώτατο σημείο ακμής της, όντας μία από τις πιο ισχυρές και αναπτυγμένες αυτοκρατορίες της εποχής⁶⁹.

68. Για τον *Zakonik* βλ. ενδεικτικά SOLOVIEV, *Legislation*: Ο ΙΔΙΟΣ, *Dušan's Code*.

69. Για τον Στέφανο Δουσάν και την εποχή του βλ. ενδεικτικά, Καντακουζηνός, *Ιστορία*, βιβλ. II, σελ. 450¹³-458¹⁶, βιβλ. III, σελ. 79⁹-83¹⁸, 154³-165²², 255¹³-266¹⁰, βιβλ. IV, σελ. 314¹²-319²⁰· Γρηγοράς, *Ρωμαϊκής Ιστορίας λόγοι*, βιβλ. I, σελ. 456⁷-457¹⁵, 490¹⁻¹⁰, 495¹²-501¹¹, βιβλ. II, 616²⁻⁶, 637¹-640¹⁴, 654⁹-671²², 746¹-747¹⁴, 795¹⁻¹¹, 834³⁻¹⁴, βιβλ. III, 100¹-102⁹,

Οι Σέρβοι και η Σερβία κατά τους μέσους χρόνους

Ο διάδοχος του Δουσάν, Στέφανος Ούρεσις Ε' (1355-1371), αποκλήθηκε αδύναμος, όχι λόγω των σωματικών του χαρακτηριστικών, αλλά λόγω της κατάστασης στην οποία άφησε το κράτος το οποίο παρέλαβε. Ο γιος του Δουσάν κατέλαβε την εξουσία σε ηλικία 17 ετών, αλλά δεν είχε τα ηγετικά προσόντα του πατέρα του για να μπορέσει να διατηρήσει την αυτοκρατορία του. Ήδη το 1357 η Σερβία είχε χάσει τα εδάφη της στην περιοχή της Χριστουπόλεως, την Ήπειρο⁷⁰ και τα βόρεια σύνορά της. Τότε ο δεσπότης Συμεών, θείος του Στεφάνου Ε', στασίασε εναντίον του τελευταίου. Παρά την υποστήριξη των υπόλοιπων ηγεμόνων προς το πρόσωπο του Στεφάνου και την ήττα του Συμεών, ο τελευταίος εγκαταστάθηκε στην Ήπειρο και τη Θεσσαλία, όπου εγκαθίδρυσε δική του ηγεμονία. Ο Συμεών αυτοαποκλήθηκε *αυτοκράτωρ Σέρβων και Ρωμαίων* και προσέθεσε στο όνομά του το επίθετο Παλαιολόγος⁷¹. Οι απόγονοι αυτού του κλάδου των Νεμανιδών παρέμειναν στη Θεσσαλία⁷² μέχρι τη δεκαετία του 1420.

Ο θείος του νεαρού αυτοκράτορα, Ιωάννης Κομνηνός Άσεν, προσάρτησε την περιοχή της Αλβανίας και διακήρυξε την ανεξαρτησία του από τον Στέφανο Ε'. Το 1365 ο Στέφανος Ε' όρισε τον Βουκασίν, ο οποίος είχε υπηρετήσει τον Δουσάν ως ονοχός, κράλη⁷³ της Σερβίας. Σύντομα ο Βουκασίν έγινε ο πραγματικός ηγεμόνας

14816-14922, 1698-1726, 55622-55714. Για τον Στέφανο Δουσάν και την εποχή του βλ. ενδεικτικά DANIČIĆ, *Životi kraljeva i arhiepiskopa*, σελ. 215-231. Code, σελ. 198-217, 516-539. Βλ. επίσης PLP, λήμμα 21182. SOULIS, *Dušan*. OSTROGORSKY, «Étienne Dušan», σελ. 151-159. FINE, *Late medieval Balkans*, κυρίως σελ. 223-224, 260-392, 439-448.

70. Το 1355 ο Ιωάννης Ε' παρέδωσε την Ήπειρο και τη Θεσσαλία στον Νικηφόρο Β', δεσπότη της Ηπείρου. Το 1358 ή 1359 ο Νικηφόρος πέθανε, διευκολύνοντας έτσι τον Συμεών Ούρος Παλαιολόγο στην κατάκτηση της περιοχής. Για τον Νικηφόρο Β' της Ηπείρου βλ. ενδεικτικά NICOL, *Epiros*, σελ. 107-138. POLEMIS, *Doukai*, σελ. 99-100. SOULIS, *Dušan*, σελ. 84, 111-115.

71. Για τον Συμεών Ούρος Παλαιολόγο βλ. ενδεικτικά SOULIS, *Dušan*, σελ. 115-117 και 120-122. FINE, *Late medieval Balkans*, κυρίως σελ. 347-353.

72. Γενικά για τη Θεσσαλία τον 13ο και 14ο αιώνα και τις σχέσεις της με τους Σέρβους βλ. ενδεικτικά FERJANČIĆ, *Tesalija*.

73. Ο τίτλος «κράλης» αντιστοιχεί σε εκείνον του βασιλιά. Βλ. ενδεικτικά TRAPP, *Lexikon*, λήμμα κράλης.

των περιοχών του Στεφάνου⁷⁴. Επιπλέον, ο Ιωάννης Ούγκλεσις⁷⁵ διοικούσε ανεξάρτητα τη νοτιοανατολική περιοχή της αυτοκρατορίας του Δουσάν, στην οποία περιλαμβάνονταν οι Σέρρες, η Χριστούπολις, οι Φιλίπποι και η Δράμα. Ο θείος του Στεφάνου Ε΄, Ντεγιάν, επίσης ανεξαρτητοποιήθηκε, ανέλαβε τη διοίκηση της περιοχής της βορειοανατολικής Μακεδονίας και ίδρυσε τη δυναστεία των Δραγάσηδων⁷⁶. Ο ηγεμόνας Βοϊσλάβος Βοϊνόβιτς⁷⁷ ασκούσε την εξουσία του στις δυτικές περιοχές μέχρι τη Ραγούζα, η οποία το 1358 πέρασε υπό ουγγρική κυριαρχία. Μετά τον θάνατο του Βοϊσλάβου, η περιοχή του κατακτήθηκε από τον Νικόλα Αλτομάνοβιτς, του οποίου η εξουσία έφτανε από το όρος Rudnik⁷⁸ μέχρι τη Ραγούζα⁷⁹. Στη Διόκλεια ο Στέφανος Ε΄ έχασε την επικυριαρχία, καθώς εκτοπίστηκε από την οικογένεια Balšić⁸⁰.

Ενώ η αυτοκρατορία του Δουσάν κατακερματιζόταν σε μικρότερες ηγεμονίες, ένας νέος επικίνδυνος εχθρός έκανε την εμφάνισή του στα Βαλκάνια: οι Οθωμανοί Τούρκοι. Υπό την ηγεσία του Μουράτ Α΄ (1362-1389)⁸¹, οι Οθωμανοί άρχισαν να επεκτείνονται στη Βαλκανική, καταλαμβάνοντας τη Φιλιππούπολη, την Αδριανούπολη και (το 1366) την επικράτεια του Ιωάννη Ούγκλεσι. Ο τελευταίος αποφάσισε με τον Βουκασίν να αντιμετωπίσουν τον Μουράτ

74. Για τον Βουκασίν βλ. ενδεικτικά FINE, *Late medieval Balkans*, κυρίως σελ. 362-364· JIREČEK, «Uroš, Vukašin», σελ. 339-386.

75. Για τον Ιωάννη Ούγκλεσι βλ. ενδεικτικά SOULIS, *Dušan*, σελ. 91-100.

76. Από τη δυναστεία αυτή προήλθε και ο τελευταίος βυζαντινός αυτοκράτορας Κωνσταντίνος ΙΑ΄ Παλαιολόγος. Για τον γιο του Ντεγιάν Δραγάση, Κωνσταντίνο, και τη δράση του στη Μακεδονία βλ. ODB, σελ. 505-506 και SOULIS, *Dušan*, σελ. 100-102.

77. Για τον Βοϊσλάβο Βοϊνόβιτς βλ. ενδεικτικά FINE, *Late medieval Balkans*, κυρίως σελ. 358-362, 373-375.

78. Όρος στην κεντρική Σερβία.

79. Για τον Νικόλα Αλτομάνοβιτς βλ. ενδεικτικά FINE, *Late medieval Balkans*, κυρίως σελ. 361-362, 373-377, 381-387· DINIĆ, *Altomanoviću*.

80. Για την οικογένεια Balšić, των οποίων η προέλευση είναι ακόμη άγνωστη, με κάποιους ερευνητές να τους αποδίδουν αλβανική, άλλους σερβική και άλλους γαλλική καταγωγή. Βλ. ενδεικτικά FINE, *Late medieval Balkans*, κυρίως σελ. 358-362, 371-373, 376-384, 389-393, 415-421, 513-520· NICOL, *Epiros*, σελ. 173· SOULIS, *Dušan*, σελ. 254.

81. Για τον Μουράτ Α΄ βλ. ενδεικτικά ODB, σελ. 1423· BOMBACI - SHAW, *Impero*, σελ. 248-260· BARKER, *Manuel II*, σελ. 17-67.

από κοινού. Η ήττα που υπέστησαν από τα οθωμανικά στρατεύματα στη μάχη του Έβρου (26 Σεπτεμβρίου 1371) ήταν συντριπτική. Ωστόσο, το κράτος του Ούγκλεσι δεν κατακτήθηκε από τους Τούρκους, αλλά από το υποτέλές σε αυτούς κράτος του Βυζαντίου⁸². Μετά τον θάνατο του Ουγκλέσι και του Βουκασίν, τα κράτη τους διαμοιράστηκαν σε μικρότερους ηγεμόνες, μεταξύ των οποίων ήταν ο Νικόλα Αλτομάνοβιτς⁸³, η οικογένεια Balšić και ο Λάζαρος Χρεμπελγιάνοβιτς. Υποτέλεια στους Τούρκους είχαν δηλώσει και οι Δραγάσηδες, κυρίαρχοι του ανατολικού τμήματος της πρώην αυτοκρατορίας του Δουσάν. Τον Δεκέμβριο του 1371 ο Στέφανος Ε΄ Ούρεσις πέθανε. Παρόλο που το κράτος του δεν έμοιαζε στο ελάχιστο με εκείνο του πατέρα του, με τον θάνατό του έσβησε η «ιερή δυναστεία» των Νεμανιδών⁸⁴.

Μετά τη διάσπαση της αυτοκρατορίας του Δουσάν σε μικρότερα σερβικά κρατίδια, η μοναδική ηγεμονία που μπορούσε να θεωρηθεί διάδοχός της ήταν η Σερβία της Μοραβίας, με ηγεμόνα τον Λάζαρο Χρεμπελγιάνοβιτς (Lazar Hrebeljanovič, 1373-1389). Ο Λάζαρος υπηρέτησε αρχικά στην αυλή του Δουσάν και για ένα διάστημα παρέμεινε στην υπηρεσία του Στεφάνου Ε΄, όμως το 1363 ή το 1365 εγκατέλειψε την αυλή και έγινε τοπικός διοικητής του Στεφάνου Ε΄. Μετά την ήττα του Βουκασίν και του Ουγκλέσι στη μάχη του Έβρου, ο Χρεμπελγιάνοβιτς κατέλαβε τμήμα των περιοχών τους, ενώ το 1373, με τη βοήθεια του Tvrtko Kotromanič (1377-1391)⁸⁵, μπάνου της Βοσνίας, νίκησε τον Νικόλα Αλτομάνοβιτς (Nikola Altomanovič) και κατέλαβε το μεγαλύτερο τμή-

82. Ήδη το 1372 ο Ιωάννης Ε΄ δήλωσε την υποτέλειά του στον Μουράτ. Για το ζήτημα βλ. την προηγούμενη υποσημείωση. Για τον Ιωάννη Ε΄ (1341-1391) βλ. επίσης HALECKI, *Un empereur* BARKER, *Manuel II*, σελ. 1-83.

83. Για τον Νικόλα Αλτομάνοβιτς βλ. ενδεικτικά FINE, *Late medieval Balkans*, κυρίως σελ. 361-362, 373-377 και 381-387.

84. Για τον Στέφανο Ε΄ Ούρεσι βλ. ενδεικτικά Γρηγοράς, *Ρωμαϊκής ιστορίας λόγοι*, βιβλ. XXXV, κεφ. 50, σελ. 556₂₂-557₁₄, βιβλ. XXXV, κεφ. 65-66, σελ. 564₂₂-565₁₅; Καντακουζηνός, *Ιστορία*, βιβλ. IV, κεφ. 43, σελ. 314₁₂-319₂₀, κεφ. 44, σελ. 322₁₇-336₄, κεφ. 50, σελ. 360₂₁-362₇; FINE, *Late medieval Balkans*, κυρίως σελ. 345-350; SOULIS, *Dušan*, σελ. 86-92.

85. Για τον Tvrtko Kotromanič βλ. ενδεικτικά FINE, *Late medieval Balkans*, κυρίως σελ. 283-285, 367-375, 384-398, 409-413, 453-459; ČOROVIĆ, *Tvrtko I*.

μα των περιοχών του τελευταίου. Την ίδια περίπου εποχή, ο Λάζαρος δέχτηκε την επικυριαρχία του ούγγρου βασιλέα Λουδοβίκου Α', ο οποίος του παραχώρησε τμήμα της Μαΐνα, στη δυτική Σερβία. Το 1379 ο Λάζαρος προσάρτησε το Βraničevo και το Κυέενο, δημιουργώντας το μεγαλύτερο σερβικό κράτος της εποχής. Η Σερβία της Μοραβίας εκτεινόταν από τον νότιο Μοράβα μέχρι βόρεια του Δούναβη και του Σάβου ποταμού, ενώ στα βορειοδυτικά έφτανε μέχρι τον ποταμό Δρίνα. Το κράτος του Λαζάρου βρισκόταν σε απόσταση ασφαλείας από το κέντρο των Οθωμανών και τις επιδρομές των τελευταίων.

Ωστόσο, ήδη από το 1381 ο Μουράτ Α' ξεκίνησε επιθέσεις στη Σερβία του Μοράβα, αποσπώντας εδάφη του Λαζάρου. Ο Χρεμπελιάνοβιτς αποφάσισε να ηγηθεί εκστρατείας εναντίον του Μουράτ, έχοντας στο πλευρό του τον αδελφό του, Βουκ Μπράνκοβιτς (Vuk Branković)⁸⁶, και τον μπάνο της Κροατίας. Η αποφασιστική μάχη δόθηκε στην κοιλάδα του Κοσσυφοπεδίου, στις 13 Ιουνίου 1389, όπου τα δύο αντίπαλα στρατόπεδα υπέστησαν μεγάλες απώλειες. Σε αυτή τη μάχη σκοτώθηκαν και ο Λάζαρος και ο Μουράτ Α'⁸⁷, αλλά, παρά τον θάνατο του οθωμανού σουλτάνου, το πλήγμα για τη σερβική πλευρά ήταν μεγαλύτερο, καθώς οι Σέρβοι ήταν εξασθενημένοι τόσο από την τουρκική επιθετικότητα όσο και από τις μεταξύ τους διαμάχες, ενώ οι Τούρκοι βρίσκονταν ακόμη στην ακμή τους. Η μάχη του Κοσσυφοπεδίου συχνά θεωρείται ως το τέλος της μεσαιωνικής Σερβίας, καθώς μετά από αυτή η τουρκική επεκτατικότητα οδήγησε αρχικά στην υποτέλεια και τελικά στην κυριαρχία επί όλων των σερβικών ηγεμονιών. Ωστόσο, παρά τη σημασία της⁸⁸, η μάχη του Κοσσυφοπεδίου δεν σήμανε το τέλος της

86. Για τον Βουκ Μπράνκοβιτς βλ. ενδεικτικά FINE, *Late medieval Balkans*, κυρίως σελ. 505-509.

87. Για τη μάχη του Κοσσυφοπεδίου βλ. ενδεικτικά EMMERT, *The battle of Kosovo*· MATHIAS - VUČKOVIĆ, *Kosovo*· MIHALJČIĆ, *The battle of Kosovo*.

88. Η μάχη του Κοσσυφοπεδίου αποτέλεσε σύμβολο του σερβικού πατριωτισμού κατά τη διάρκεια της σερβικής εθνικής αφύπνισης τον 19ο αιώνα, ενώ χρησιμοποιήθηκε και κατά τη διάρκεια του πολέμου της Γιουγκοσλαβίας (1991-1993) από τον Μιλόσεβιτς για την ενίσχυση του πατριωτικού αισθήματος των Σέρβων.

Οι Σέρβοι και η Σερβία κατά τους μέσους χρόνους

μεσαιωνικής Σερβίας, καθώς, όπως θα δούμε, μέχρι το 1459 σερβικοί θύλακες επιβίωναν ως κρατικά μορφώματα στα Βαλκάνια⁸⁹.

Μετά τον θάνατο του Λαζάρου, την εξουσία κατέλαβε η σύζυγός του, **Militsa**, καθώς ο γιος τους Στέφανος ήταν ακόμη ανήλικος. Η χήρα του Λαζάρου αναγκάστηκε το 1390 να δεχθεί την οθωμανική επικυριαρχία στα εδάφη της. Ο Στέφανος Λαζάρεβιτς συμμετείχε σε πολλές μάχες των Οθωμανών ως υποτελής τους, με αποτέλεσμα το 1402 να λάβει τον τίτλο του δεσπότη και το 1403, αφού είχε δεχθεί την επικυριαρχία της Ουγγαρίας, να ανακηρύξει το Βελιγράδι πρωτεύουσα του κράτους⁹⁰, που έμεινε γνωστό ως σερβικό δεσποτάτο.

Ο Στέφανος Λαζάρεβιτς (**Stefan Lazarevič**, 1389-1427, από το 1402 δεσπότης)⁹¹ ήταν υποχρεωμένος να αντιμετωπίσει την τουρκική επιθετικότητα και να επιλέξει με προσοχή τις συμμαχίες του για να διατηρήσει το κράτος του. Πράγματι, φαίνεται ότι σε αυτό τον τομέα στάθηκε τυχερός, καθώς στη διαμάχη του Σουλεϊμάν με τον Μούσα, κατά τη διάρκεια του οθωμανικού εμφύλιου (1402-1413), ο Λαζάρεβιτς τάχθηκε με το μέρος του Σουλεϊμάν από την αρχή, παρά τις ισχυρές ενδείξεις ότι ο Μούσα θα επικρατούσε στα Βαλκάνια⁹². Στον οθωμανικό εμφύλιο έλαβε μέρος και

89. Για τον Λάζαρο Χρεμπελγιάνοβιτς και το κράτος του βλ. ενδεικτικά FINE, *Late medieval Balkans*, κυρίως σελ. 373-375, 380-393, 408-414, 491-492· REINERT, «Nis», σελ. 169-211.

90. Είναι η πρώτη φορά στην ιστορία του που το Βελιγράδι αναλαμβάνει τον ρόλο πρωτεύουσας και αυτό διότι όλες οι άλλες σερβικές πρωτεύουσες (Σκόπια, Πρίλεπος, Πρίστινα και Κρουσέβιτσα) είχαν ήδη κατακτηθεί από τους Οθωμανούς.

91. Για τον Στέφανο Λαζάρεβιτς βλ. ενδεικτικά FINE, *Late medieval Balkans*, κυρίως σελ. 411-414, 424-429, 465-468, 500-511, 516, 527· PURKOVIC, *Stefan Lazarevič*.

92. Οθωμανικός εμφύλιος ονομάζεται η περίοδος από τον θάνατο του Βαγιαζήτ (1402) μέχρι την επικράτηση του Μεχμέτ Α' (1413-1421). Μετά τον θάνατο του Βαγιαζήτ, οι αδελφοί του Μεχμέτ αρνήθηκαν να αναγνωρίσουν την εξουσία του. Στο μέτωπο των Βαλκανίων οι πρωταγωνιστές ήταν δύο: ο Σουλεϊμάν (1377-1411) και ο Μούσα. Μετά τη δολοφονία του Σουλεϊμάν (1411) και ενώ φαινόταν ότι θα επικρατούσε ο Μούσα, ο Βυζαντινός αυτοκράτορας Μανουήλ Β' κάλεσε ως σύμμαχο τον Μεχμέτ, καθώς ο Μούσα πολιορκούσε την Κωνσταντινούπολη, με αποτέλεσμα τη νίκη των στρατευμάτων του πρώτου και

Αγγελική Παπαγεωργίου

ο αδελφός του Στεφάνου, Βουκ Λαζάρεβιτς⁹³, ο οποίος προσδοκούσε μέρος της εξουσίας, την οποία νεμόταν αποκλειστικά ο Στέφανος. Ο Βουκ συμμάχησε με τον Μούσα, με αποτέλεσμα τα πρόσκαιρα κέρδη του να χαθούν μετά την επικράτηση του Μεχμέτ και τη σύναψη συμμαχίας με τον Στέφανο. Τα κέρδη του Στεφάνου αυξήθηκαν μετά τον θάνατο του ανιψιού του, Βαλσα Γ'⁹⁴, ο οποίος του κληροδότησε τα εδάφη της Διόκλειας. Έτσι, το 1421 η Σερβία είχε αποκαταστήσει τα σύνορά της στο καθεστώς πριν τη μάχη του Κοσσυφοπεδίου.

Ως άτεκνος ο Στέφανος Λαζάρεβιτς όρισε διάδοχό του τον ανιψιό του, Γεώργιο Μπράνκοβιτς (1427-1456)⁹⁵. Άμεση συνέπεια του θανάτου του Στεφάνου ήταν η επιστροφή του Βελιγραδίου στους Ούγγρους, καθώς αυτό ήταν προσωπικό δώρο του βασιλείου της Ουγγαρίας στον σέρβο δεσπότη. Ο Γεώργιος εγκατέστησε την πρωτεύουσά του στο Σμεντέρεβο. Το 1438 ο νέος σέρβος δεσπότης αντιμετώπισε την οθωμανική επεκτατικότητα, με αποτέλεσμα το επόμενο έτος να απωλέσει το Σμεντέρεβο. Το 1441 η μοναδική περιοχή που παρέμενε στο σερβικό δεσποτάτο ήταν η Διόκλεια. Ωστόσο, το 1443 ο Γεώργιος ήρθε σε συμφωνία με τους Ούγγρους και μαζί με τους Ρουμάνους επιτέθηκαν στους Οθωμανούς. Έτσι, το 1444 η Σερβία είχε για ακόμη μία φορά αποκαταστήσει τα σύνορά της.

Η κατάσταση για τη Σερβία επιδεινώθηκε μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τον Μεχμέτ (Μωάμεθ) Β' στις 29 Μαΐου 1453. Μετά την πτώση της πρωτεύουσας της άλλοτε βυζαντινής αυτοκρατορίας, ο Μεχμέτ αποφάσισε να κατακτήσει και τη Σερβία⁹⁶. Μέχρι τον θάνατο του Γεωργίου Μπράνκοβιτς (1456) ο

την ανάρρησή του στον θρόνο. Για το ζήτημα βλ. ενδεικτικά KASTRITSIS, *The sons of Bayezid*, κυρίως σελ. 59, 73, 79, 90-91, 109-112, 155-156.

93. Για τον Βουκ Λαζάρεβιτς βλ. ενδεικτικά FINE, *Late medieval Balkans*, κυρίως σελ. 505-507 και 509.

94. Για τον Βαλσα Γ', της οικογένειας των Βαλσιέ της Διόκλειας, βλ. ενδεικτικά FINE, *Late medieval Balkans*, κυρίως σελ. 511-517.

95. Για τον Γεώργιο Μπράνκοβιτς βλ. ενδεικτικά FINE, *Late medieval Balkans*, κυρίως σελ. 426-427, 474-476, 499-502, 505-508, 519-534, 548-560, 568-578· SPREMIĆ, «Despot Đurađ Branković», σελ. 23-36.

96. Σχετικά με τις πρώτες εκστρατείες του Μεχμέτ Β' εναντίον της Σερβίας βλ. ενδεικτικά ZACHARIADOU, «Mehemmed II», σελ. 837-840.

Οι Σέρβοι και η Σερβία κατά τους μέσους χρόνους

σουλτάνος είχε προσαρτήσει όλη τη νότια Σερβία. Ο διάδοχος του Γεωργίου, Λάζαρος Μπράνκοβιτς (1456-1458)⁹⁷, κατάφερε να έρθει σε συμφωνία με τον Μεχμέτ, προκειμένου ο σουλτάνος να του επιστρέψει το μεγαλύτερο τμήμα των εδαφών του πατέρα του μέχρι τον θάνατό του, με την προϋπόθεση να καταβάλλει φόρο. Ο Λάζαρος πέθανε στις 20 Ιανουαρίου 1458.

Τελευταίος δεσπότης της Σερβίας αναδείχθηκε ο Στέφανος Τομάσεβιτς⁹⁸, μπάνος της Βοσνίας, αφού εκτόπισε τον νόμιμο διάδοχο, Στέφανο Μπράνκοβιτς⁹⁹. Λίγους μήνες μετά την ανάληψη της εξουσίας, ο νέος δεσπότης της Σερβίας, του οποίου το δεσποτάτο είχε περιοριστεί γύρω από το Σμεντέρεβο, αναγκάστηκε (20 Ιουνίου 1459) να παραδώσει την πόλη και την εξουσία στον κατακτητή της Κωνσταντινούπολης, Μεχμέτ Β΄.

Η οθωμανική κατάκτηση της Σερβίας, η οποία διήρκησε μέχρι το 1804, ολοκληρώνει την επισκόπηση της ιστορίας των Σέρβων κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα. Η τουρκική κυριαρχία ανέκοψε για τους επόμενους τρεις αιώνες την πολιτιστική και κοινωνική ανάπτυξη των Σέρβων, καθώς έχασαν την κρατική τους ύπσταση και αποκλείστηκαν από τις εξελίξεις που λάμβαναν χώρα στην υπόλοιπη Ευρώπη. Παρά ταύτα, οι Σέρβοι διατήρησαν τα χαρακτηριστικά που διαμόρφωσαν καθ' όλη τη διάρκεια των μέσων χρόνων. Παρά την επίδραση του ισχυρότερου κράτους του Μεσαίωνα, της βυζαντινής αυτοκρατορίας, ή μάλλον εξαιτίας αυτής, οι Σέρβοι μπόρεσαν από υποτελείς του Βυζαντίου να αναδείξουν τη δική τους δυναστεία, εκείνη των Νεμανιδών, με τα δικά της ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και ιδεολογία, να δημιουργήσουν τη δική τους αυτοκρατορία, εκείνη του Δουσάν, και να αποκτήσουν τη δική τους ταυτότητα μεταξύ των λαών των Βαλκανίων. Η ανάμνηση των επιτευγμάτων τους θα δώσει στις αρχές του 19ου αιώνα την ώθηση για την αποτίναξη του τουρκικού ζυγού, αλλά θα μετατραπεί επίσης σε όργανο της εθνικιστικής προπαγάνδας περί Μεγάλης Σερ-

97. Για τον Λάζαρο Μπράνκοβιτς βλ. ενδεικτικά FINE, *Late medieval Balkans*, κυρίως σελ. 570-575.

98. Για τον Στέφανο Τομάσεβιτς βλ. ενδεικτικά FINE, *Late medieval Balkans*, κυρίως σελ. 574-576, 583-585.

99. Για τον Στέφανο Μπράνκοβιτς βλ. ενδεικτικά FINE, *Late medieval Balkans*, κυρίως σελ. 530-531, 572-575.

Αγγελική Παπαγεωργίου

βίας που θα οδηγήσει στη σύγκρουση με λαούς που έτρεφαν ανάλογες βλέψεις. Η μελέτη, ωστόσο, της ιστορίας της μεσαιωνικής Σερβίας μπορεί να αποτελέσει το βήμα για την καλύτερη κατανόηση όχι μόνο των Σέρβων, αλλά όλων των νοτίων Σλάβων που ζουν και δρουν στη χερσόνησο του Αίμου.